

Arastırma Makalesi

Taş, Saç, Makas: İran'da Yeni Bir Devrim Sembolü 'Masha Amini'

Rock, Hair, Scissors: A New Symbol of Revolution in Iran 'Masha Amini'

Nur Banu ÇAĞATAY

Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

nurbanucagatay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1272-9363>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
10.02.2026	07.04.2026

Öz

Bu çalışma, 2022 yılında İran'da Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında ortaya çıkan kitlesel protestoları, feminist hareketler literatürü ve toplumsal hareketler kuramı çerçevesinde analiz etmektedir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu protestoların bir "feminist devrim" olarak mı değerlendirilmesi gerektiğini, yoksa tarihsel süreç içerisinde biriken feminist direniş pratiklerinin güncel bir dışavurumu mu olduğunu tartışmaktır. Bu doğrultuda makale, İran'daki kadın hareketlerini anlık ve tepkisel siyasal olaylar üzerinden değil, uzun erimli tarihsel süreklilik ve toplumsal hafıza perspektifinden ele almaktadır.

Araştırma, nitel yöntem çerçevesinde tasarlanmış olup tarihsel-söylemsel analiz ve belgesel incelemeye dayanmaktadır. Akademik literatür, ikincil tarihsel kaynaklar ve 2022 protestolarına ilişkin uluslararası basın ile insan hakları raporları analiz edilmiştir. Çalışmada feminist teori, toplumsal hareketler kuramı ve kesişimsellik yaklaşımı analitik araçlar olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın bulguları, İran protestolarının kısa vadede rejim değişimine yol açmamakla birlikte, kadın bedenine yönelik siyasal denetim mekanizmalarının görünür kılarak kamusal alanda önemli bir norm aşınmasına neden olduğunu göstermektedir. "Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı, feminist birikimin söylemsel ve sembolik yoğunlaşma noktası olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu makale, İran protestolarını bir devrimden ziyade, tarihsel olarak birikmiş feminist mücadelenin çok katmanlı ve kesişimsel bir dışavurumu olarak ele alarak, otoriter rejimler altında gelişen kadın hareketlerinin analizine kuramsal bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Protestoları, Feminist Birikim, Kadın Hareketleri, Toplumsal Hareketler, Kesişimsellik

Abstract

This study analyzes the mass protests that emerged in Iran following the death of Mahsa Amini in 2022 within the framework of feminist theory and social movement studies. The primary aim of the article is to question whether these protests should be conceptualized as a "feminist revolution" or rather as a contemporary manifestation of historically accumulated feminist resistance. In this regard, the article approaches the Iranian protests not as isolated or reactive political events, but as part of a long-term process shaped by historical continuity and collective feminist memory.

The research adopts a qualitative methodology based on historical-discursive analysis and documentary review. Academic literature, secondary historical sources, and international media reports and human rights documents

Önerilen Atf /Suggested Citation

Çağatay, N.B., 2026, Taş, Saç, Makas: İran'da Yeni Bir Devrim Sembolü 'Masha Amini', Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 61(2), 1666-1688.

related to the 2022 protests constitute the main data set. Feminist theory, social movement theory, and the intersectionality approach are employed as key analytical tools.

The findings indicate that although the protests did not result in immediate regime change, they contributed to a significant erosion of normative compliance by exposing the political control mechanisms imposed on women's bodies in the public sphere. The slogan "Woman, Life, Freedom" is interpreted as the symbolic and discursive condensation of accumulated feminist resistance. The study concludes that the Iranian protests should be understood not as a revolutionary rupture, but as a multi-layered and intersectional expression of feminist accumulation, offering a theoretical contribution to the analysis of women's movements under authoritarian regimes.

Keywords: Iranian Protests, Feminist Accumulation, Women's Movements, Social Movements, Intersectionality

1. GİRİŞ

İran rejimi, kırk dört yılı aşkın bir süredir hem baskı aygıtları hem de ideolojik mekanizmalar aracılığıyla İranlı kadınların temel özgürlüklerini sistematik biçimde sınırlandırmaktadır. Buna karşılık İranlı kadınlar, gerek zorunlu örtünmeye gerekse toplumsal, siyasi ve hukuki eşitsizlikleri yeniden üreten yapısal düzenlemelere karşı uzun yıllardır farklı düzeylerde ve çeşitli mücadele biçimleriyle direniş göstermektedir. Bununla birlikte, son ayaklanma, İranlı kadınların direniş tarihi açısından niteliksel bir kırılma ve belirgin bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Ayaklanmanın ön saflarında yer alan ve "Kadın, yaşam, özgürlük" ile "Kız kardeşimi öldürenleri bitireceğim" sloganları eşliğinde rejime karşı açık bir meydan okuma sergileyen kadınlar, daha önce benzeri görülmemiş eylem repertuarlarına başvurmuşlardır.

İranlı kadınların protestolara başörtülerini çıkararak katılım göstermeleri, ülkede nadiren tanık olunan ölçekte kitleleşmiş ve simgesel gücü son derece yüksek bir direniş pratiği olarak öne çıkmaktadır. Protestoların sembol ismi haline gelen Mahsa Amini'nin, "tam örtünmediği" gerekçesiyle yaşamını yitirmiş olması, kadınların bu eylemlerden geri çekilmesine yol açmamış; aksine, başörtüsüz var olmanın da kamusal ve siyasi bir anlam taşıdığını görünür kılan mücadelesini güçlendirmiştir. Bu minvalde, kadınların bedenleri üzerinden kurulan tahakküme karşı sergilenen bu kolektif itaatsizlik, ayaklanmanın en kritik ve dönüştürücü boyutlarından birini oluşturmaktadır. İranlı kadınlar, yüksek düzeyde cesaret içeren bu eylemler aracılığıyla molla rejiminin otoriter ve cinsiyetçi yapısını sarmayı hedeflemiş; feminist mücadelenin siyasi ufkunu yeni bir aşamaya taşımayı amaçlamışlardır.

Diğer önemli nokta, kadınların mücadelelerine bu sefer, geçmişten beri belki de baskının aracı olan ve baskıyı bizzat uygulayan, erkeğinde katılmış olması ve özgürlüğü kadınlarla birlikte aramasıdır. Bu yüzden İran'daki kadınlar feminist birikimin ilk örneğidir.

Bu çalışmanın da amacı; İranlı kadınların geçmişten beri feminist öğretisi ile mücadelesini verdiği eylemlerin, bugün feminist birikime nasıl ulaştığını göstermektir. Konusu ise; İran'daki mevcut protestoları, geçmiştekilerden ayıran noktalar ve kadın merkezli olmasının anlamıdır.

Çalışmanın sorunsalları; Eylül 2022 İran protestoları diğerlerinden neden farklıdır? Protestolara, kadınların yanında erkeklerin de dahil olmasındaki itici gücün/bilincin kaynağı nedir? Protestolar feminist hareketin birikimi olarak değerlendirilebilir mi? Toplumsal hareketlerde birlikte mücadele neden önemlidir? Protestolardan anlaşılması gereken şey nedir ve neden bir örnektir?

Çalışmanın önemi; mevcut protestoların yeni olması ve yeterli basılı makale kaynağının olmamasından dolayı, literatürdeki boşluğa katkı sağlamak ve feminist literatür özelinde de, feminist ilerlemenin İran örneği üzerinden açıklamak çalışmayı önemli kılmaktadır.

Çalışmanın temel konusu, söz konusu protestoların literatürde sıklıkla tartışıldığı üzere bir "feminist devrim" olarak mı değerlendirilmesi gerektiği, yoksa tarihsel süreç içerisinde birikmiş olan feminist toplumsal muhalefetin görünür hâle gelmiş bir dışavurumu mu olduğu sorusudur.

Makalenin temel amacı, İran'daki protestoları anlık ve tepkisel bir siyasi kalkışma olarak ele almak yerine, İran toplumunda kadınların tarihsel olarak sürdürdüğü mücadelelerin, bedene yönelik siyasi denetim mekanizmalarının ve kamusal alanın cinsiyetlendirilmiş yapısının bir sonucu olarak analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışma, protestoların yalnızca kadın hakları söylemiyle sınırlı olmadığını; etnik kimlik, sınıfsal eşitsizlikler ve otoriter devlet pratikleriyle kesişen çok katmanlı bir direniş biçimi oluşturduğunu savunmaktadır.

Çalışmanın özgünlüğü, İran protestolarını “devrim” kavramı üzerinden normatif bir başarı/başarısızlık ikiliğine hapsedmek yerine, feminist birikim kavramı çerçevesinde ele almasıdır. Literatürde İran kadın hareketlerine ilişkin çalışmalar çoğunlukla ya tarihsel betimlemelere ya da güncel siyasal analizlere odaklanmaktadır. Bu makale ise tarihsel süreklilik ile güncel protesto pratiklerini aynı analitik çerçeve içerisinde değerlendirerek, feminist mücadelenin zamansal ve toplumsal derinliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, feminist hareketler literatürüne ve Ortadoğu siyasal çalışmaları alanına kuramsal ve analitik bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yönetimi kullanılmıştır. Çalışmanın konusu olan mevcut İran protestoları, hala devam etmektedir. Sürecin yeniliğinden ve sonuçlanmamasından kaynaklı olarak, makale ve kitap benzeri yazılı kaynaklar henüz mevcut olmadığından, çalışmada yer alan bilgiler çoğunlukla; ulusal ve uluslararası online gazetelerden ve sosyal medya alanlarından elde edilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, feminist teori, toplumsal hareketler kuramı ve kesişimsellik yaklaşımı temelinde inşa edilmiştir. Feminist teori, kadın bedeninin siyasal iktidar tarafından denetlenmesi, kamusal ve özel alan ayrımının cinsiyetlendirilmesi ve patriyarkal yapının devlet aygıtlarıyla kurduğu ilişkiyi açıklamak açısından temel bir referans noktası sunmaktadır. İran örneğinde kadın bedeni, yalnızca bireysel bir varlık alanı değil; rejimin ideolojik sürekliliğini sağlayan simgesel bir kontrol alanı olarak işlev görmektedir.

Toplumsal hareketler kuramı çerçevesinde çalışma, protestoları liderlikten bağımsız, yatay örgütlenme biçimlerine sahip ve sembolik söylemler üzerinden yaygınlaşan hareketler olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, İran protestolarının neden belirgin bir örgütsel merkezden yoksun olmasına rağmen geniş toplumsal karşılık bulabildiğini açıklamaya imkân tanımaktadır. Protestoların sürekliliği ve yaygınlığı, klasik devrim modellerinden ziyade, kolektif kimlik ve ortak mağduriyet algısı üzerinden şekillenen yeni toplumsal hareketler literatürüyle daha uyumlu görünmektedir.

Çalışmada ayrıca kesişimsellik (intersectionality) yaklaşımı analitik bir araç olarak kullanılmaktadır. Protestoların merkezinde yer alan “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı, toplumsal cinsiyet ile etnik kimlik (özellikle Kürt kimliği), sınıfsal eşitsizlikler ve siyasal baskı mekanizmalarının birbirinden bağımsız değil, iç içe geçmiş biçimde işlediğini ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle İran’daki feminist direniş, homojen bir kadın hareketi olarak değil; farklı toplumsal kırılma hatlarının kesiştiği çoğul bir siyasal mücadele alanı olarak değerlendirilmektedir.

İran’daki kadın hareketleri ve toplumsal protestolar üzerine literatür, büyük ölçüde tarihsel analizler, siyasal rejim tartışmaları ve feminist teori ekseninde şekillenmektedir. Bu literatürde öne çıkan çalışmalar, İran’da kadınların konumunu çoğunlukla İslam Cumhuriyeti’nin ideolojik yapısı, patriyarkal devlet mekanizmaları ve modernleşme süreçleri ekseninde ele almakta; kadın bedeninin siyasal iktidar tarafından denetim altına alınmasını merkezi bir analiz kategorisi olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede feminist teori, özellikle beden politikaları, kamusal-özel alan ayrımı ve cinsiyetlendirilmiş iktidar ilişkilerinin çözülmesinde temel bir referans noktası sunmaktadır. İran örneğinde zorunlu örtünme, yalnızca kültürel bir pratik olarak değil, aynı zamanda rejimin ideolojik sürekliliğini sağlayan siyasal bir araç olarak yorumlanmaktadır.

Toplumsal hareketler literatürü ise İran’daki protestoları daha çok örgütlenme biçimleri, kolektif kimlik inşası ve mobilizasyon süreçleri üzerinden incelemektedir. Özellikle yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, liderlikten bağımsız, yatay örgütlenme biçimlerine sahip ve sembolik eylemler üzerinden yayılan hareketleri açıklamada önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır. 2009 Yeşil Hareketi’nden itibaren İran’daki protestoların klasik devrim modellerinden ziyade, dağınık fakat güçlü söylemsel birliktelikler üzerinden geliştiği yönündeki değerlendirmeler, bu çalışmanın analiz çerçevesiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte mevcut literatürün önemli bir kısmı, protestoları kısa vadeli siyasal sonuçlar ve rejim değişimi potansiyeli üzerinden değerlendirme eğilimindedir.

Son yıllarda gelişen kesişimsellik yaklaşımı ise İran’daki kadın hareketlerinin yalnızca toplumsal cinsiyet ekseninde değil; etnik kimlik, sınıfsal eşitsizlikler ve siyasal baskı mekanizmalarıyla iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganının Kürt feminist hareketiyle olan ilişkisi, bu çok katmanlı yapının önemli bir göstergesi olarak literatürde dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, İran’daki protestoların homojen bir kadın hareketi olarak

değil, farklı toplumsal kırılma hatlarının kesiştiği çoğul bir direniş alanı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bununla birlikte literatürde dikkat çeken temel eksikliklerden biri, İran'daki kadın hareketlerini tarihsel süreklilik içerisinde kavramsallaştıran çalışmaların sınırlı olmasıdır. Mevcut çalışmalar genellikle ya belirli tarihsel dönemlere odaklanmakta ya da güncel protestoları olay-merkezli analizlerle ele almaktadır. Bu durum, feminist mücadelenin zamansal birikimini ve sürekliliğini göz ardı eden parçalı bir literatür görünümü ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca 2022 protestolarına ilişkin akademik çalışmaların henüz sınırlı olması, analizlerin büyük ölçüde medya raporları ve güncel gözlemlere dayanmasına yol açmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu “feminist birikim” kavramsallaştırması üzerinden doldurmayı amaçlamaktadır. İran'daki kadın hareketlerini kopuk ve dönemsel tepkiler olarak değil; tarihsel olarak katmanlaşmış bir direniş pratiğinin güncel görünümü olarak ele alan bu yaklaşım, mevcut literatüre kuramsal bir katkı sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, feminist teori, toplumsal hareketler literatürü ve kesişimsellik yaklaşımını bütünleştirerek İran'daki protestoları daha kapsamlı ve çok boyutlu bir analitik çerçevede değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada kullanılan “feminist devrim”, “feminist direniş” ve “norm aşınması” kavramları, literatürde farklı anlamlarda ve analitik düzeylerde ele alınmakta olup, kavramsal netlik sağlamak amacıyla burada kısaca ayrıştırılmaktadır. “Feminist devrim” kavramı, genellikle toplumsal cinsiyet rejiminde köklü ve yapısal bir dönüşümü, çoğu zaman da siyasal iktidar ilişkilerinde radikal bir yeniden yapılanmayı ifade eder. Bu anlamıyla kavram, yalnızca kültürel veya söylemsel değişimi değil, hukuki ve kurumsal düzeyde kapsamlı bir dönüşümü içerir (Moghadam, 2003, s. 21-22). Ancak feminist literatürde devrim kavramının bu dar ve ani dönüşüm vurgusu eleştirilmiştir; toplumsal değişimin çoğu zaman kademeli, parçalı ve uzun erimli süreçler üzerinden gerçekleştiği ileri sürülmüştür (Rowbotham, 2015, s. 87).

Buna karşılık “feminist direniş”, daha geniş ve esnek bir kavramsal çerçeve sunmakta olup, kadınların gündelik yaşam pratiklerinden örgütlü kolektif eylemlere kadar uzanan çok katmanlı karşı çıkış biçimlerini kapsar. Bu kavram, yalnızca açık ve kitlesel protestoları değil, aynı zamanda James C. Scott'un “gündelik direniş” (everyday resistance) olarak tanımladığı, görünür olmayan ancak süreklilik arz eden mikro düzeydeki itaatsizlik biçimlerini de içermektedir (Scott, 1985, s. 29). Bu minvalde feminist direniş, örgütsel süreklilikten ziyade deneyim, hafıza ve sembolik pratikler üzerinden yeniden üretilen bir mücadele alanına işaret eder.

“Norm aşınması” kavramı ise siyasal ve toplumsal düzeni sürdüren kuralların, değerlerin ve davranış kalıplarının zaman içerisinde meşruiyetini yitirmesi sürecini ifade etmektedir. Bu kavram, doğrudan bir devrimsel kırılmaya işaret etmeksizin, bireylerin ve toplumsal grupların mevcut normlara uyum göstermeme eğilimlerinin artmasıyla ortaya çıkan yavaş fakat derin dönüşüm süreçlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Sosyolojik ve siyaset bilimi literatüründe normların içselleştirilmesi ve çözülmesi süreçlerine dikkat çeken çalışmalar, bu tür aşınmaların çoğu zaman görünür siyasal değişimlerden önce gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Finnemore ve Sikkink, 1998, s. 894).

Bu çalışma, İran'daki 2022 protestolarını analiz ederken söz konusu kavramları birbirinden ayırarak kullanmaktadır. Buna göre protestolar, klasik anlamda bir “feminist devrim” olarak değil; tarihsel süreklilik taşıyan bir “feminist direniş” birikiminin güncel bir tezahürü olarak ele alınmakta ve bu sürecin temel etkisi, rejim değişiminden ziyade toplumsal normların aşınması ve yeniden tanımlanması üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kavramsal ayırım, çalışmanın analitik çerçevesini güçlendirmekte ve İran örneğinin daha isabetli bir biçimde yorumlanmasına imkân tanımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, 2022 yılında İran'da Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında ortaya çıkan protesto dalgasını feminist hareketler literatürü ve toplumsal hareketler kuramı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlayan nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma, yorumlayıcı (interpretivist) paradigma içerisinde konumlandırılmış olup toplumsal gerçekliğin tarihsel bağlam, söylem ve kolektif anlam üretim süreçleri aracılığıyla inşa edildiği varsayımına dayanmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, tarihsel-söylemsel analiz ile belgesel inceleme yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bütüncül bir araştırma desenine sahiptir ve İran

örneği, kadın hareketlerinin otoriter rejimler altındaki dönüşümünü açıklayıcı bir vaka olarak ele alınmıştır. Protestolar, anlık ve izole bir siyasal olay olarak değil; tarihsel süreklilik, feminist birikim ve kolektif hafıza ekseninde çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan veri seti, belgesel inceleme yöntemi kapsamında sistematik bir seçme süreciyle oluşturulmuştur. Veri kaynaklarının belirlenmesinde akademik güvenilirlik, tarihsel ve kuramsal temsil gücü, güncellik ve olgusal uygunluk ile kaynak çeşitliliği temel kriterler olarak benimsenmiştir. Bu kapsamda hakemli dergi makaleleri ve akademik kitaplar öncelikli olarak tercih edilmiş; İran'daki kadın hareketlerinin farklı tarihsel dönemlerini kapsayan ikincil tarihsel çalışmalar veri setine dahil edilmiştir. 2022 protestolarına ilişkin akademik üretimin sınırlı olması nedeniyle uluslararası basın kuruluşları ve insan hakları örgütlerinin raporları da analize dahil edilmiş; ancak bu tür kaynaklar tek başına belirleyici veri olarak değil, akademik literatürü destekleyici ve güncel perspektifi tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Veri setinin tek boyutlu bir perspektife indirgenmemesi amacıyla farklı coğrafi ve kurumsal kaynaklardan yararlanılmış, böylece söylemsel çoğulluk sağlanmaya çalışılmıştır.

Veri analizi süreci çok aşamalı bir söylem analizi çerçevesinde yürütülmüştür. İlk aşamada açık kodlama yöntemi kullanılarak veri seti içerisinde tekrar eden kavramlar ve temalar belirlenmiş; kadın bedeni ve siyasal denetim, kamusal alanın cinsiyetlendirilmesi, direniş pratikleri ve protesto sloganları gibi tematik kategoriler oluşturulmuştur. İkinci aşamada bu temalar doğrultusunda söylemler derinlemesine analiz edilerek, protesto sloganlarının anlam katmanları, devlet söylemi ile direniş söylemi arasındaki karşıtlıklar ve kadın bedeninin politik bir alan olarak nasıl temsil edildiği incelenmiştir. Böylelikle, söylem, yalnızca dilsel bir ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerini kuran ve dönüştüren bir pratik olarak ele alınmıştır. Son aşamada ise elde edilen bulgular tarihsel bağlam içerisinde yorumlanmış; güncel protesto söylemleri ile İran'daki feminist mücadele pratikleri arasındaki süreklilik ve kırılma noktaları ortaya konmuştur.

Bu yöntemsel çerçeve, çalışmada geliştirilen hipotezlerin test edilmesine doğrudan katkı sağlayacak şekilde kurgulanmıştır. Araştırmada hipotezler, katı nedensel ilişkiler kurmaktan ziyade kavramsal modelin açıklama gücünü değerlendirmeye yönelik analitik çıkarımlar olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda veri analizi sürecinde elde edilen temalar ve söylemsel örüntüler, protestoların “feminist devrim” mi yoksa “feminist birikimin dışavurumu” mu olduğu yönündeki temel hipotezin sınanmasına imkân tanımıştır. Özellikle protesto sloganlarının tarihsel süreklilik içerisindeki konumu, kadın bedenine yönelik siyasal denetim pratiklerinin dönüşümü ve farklı toplumsal kesimlerin harekete katılım biçimleri, hipotezlerin değerlendirilmesinde temel analitik göstergeler olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın temel sınırlılığı, birincil saha verisine dayanmamasıdır. İran'daki siyasal ve güvenlik koşulları nedeniyle doğrudan gözlem ve görüşme yöntemlerinin kullanılamaması, araştırmayı ikincil kaynaklara bağımlı kılmıştır. Bununla birlikte, farklı türde ve disiplinlerde kaynakların birlikte kullanılması ve verilerin karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesi yoluyla bu sınırlılığın etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan tüm veriler açık erişimli kaynaklardan elde edilmiş olup akademik etik kurallarına uygun biçimde kullanılmıştır.

3. FEMİNİST HAREKETTEN FEMİNİST DEVRİM'E 'İRAN'DA FEMİNİST BİRİKİM'

Mart 1979'da, büyük ölçüde kentli İranlı kadınlar ve genç kızlar ile onları destekleyen erkekler, yeni kurulan İslamcı rejimin kadınlara başörtüsü zorunluluğu getiren kararına karşı Dünya Kadınlar Günü ile eş zamanlı olarak Tahran'da bir hafta süren kitlesel protestolar gerçekleştirmiştir. Bu eylemler, İran Devrimi'nin henüz birkaç hafta sonrasında ortaya çıkan siyasal yönelimin, devrim sürecinde dile getirilen özgürlük vaatleriyle çeliştiği yönündeki yaygın hayal kırıklığını yansıtmaktaydı. Göstericiler, “Özgürlüğün şafağında, özgürlük yok” sloganı etrafında birleşmiş, katılım sayısı günler içinde artarak en az 50.000 kişiye ulaşmıştır. Hareket, Kate Millett ve Simone de Beauvoir gibi uluslararası ölçekte tanınan feminist figürlerin fiilen İran'a gelerek dayanışma göstermesiyle küresel bir görünürlük kazanmıştır (Kovar, 2022).

Bu dönemde İranlı feministler, Şah rejimine karşı silahlı mücadele yürütmüş Marksist-Leninist Halkın Fedaileri Örgütü'nden sınırlı da olsa destek görmüştür. Protestoların ilk günlerinde Fedailer, eylemciler ile İslamcı gruplar arasında koruyucu bir tampon işlevi üstlenmiş; ancak ilerleyen süreçte, özellikle Yaser Arafat'ın ziyareti ve ABD'nin olası müdahalesine ilişkin kaygılar nedeniyle, devrimin zayıflatılacağı endişesiyle bu desteği geri çekmiştir (Demir, 2017). Bu geri çekilmenin ardından

İran'daki feminist hareket kamusal görünürlüğünü hızla kaybetmiş ve izleyen yıllarda büyük ölçüde bastırılmış ya da yeraltına itilmiştir.

Aradan kırk yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, Eylül 2022'de 22 yaşındaki Kürt kadın Mahsa (Jina) Amini'nin Tahran'da ahlak polisi tarafından başörtüsünü "uygunsuz" taktığı gerekçesiyle gözaltına alınması, ülkede yeni bir toplumsal kırılma momenti yaratmıştır. Amini, gözaltı sürecinde maruz kaldığı şiddet sonucu ağır beyin travması geçirmiş ve üç gün sonra yaşamını yitirmiştir (Issawi ve Bansinant, 2022). Devletin olayla ilgili şeffaf bir soruşturma yürütmemesi ve sorumluluk kabul etmemesi, kamuoyundaki öfkeyi daha da derinleştirmiştir. Kısa sürede protestolar ülke geneline yayılmış ve eylemciler "Korkma, hepimiz beraberiz" sloganını kolektif bir direniş ifadesi olarak benimsemiştir (Hooman, 2022).

Gösteriler seksenden fazla şehir ve kasabaya yayılmış; özellikle lise ve ortaokul çağındaki genç kadınların başörtülerini çıkararak "Diktatöre ölüm" sloganları atması dikkat çekmiştir. Ayaklanmanın ayırt edici özelliklerinden biri, yalnızca kadınların değil, erkeklerin de kadınların özgürlük talepleri uğruna bedel ödemeye hazır olduklarını açıkça ortaya koymaları olmuştur. Nitekim Golshifteh Farahani'nin Le Monde'a verdiği demeçte vurguladığı üzere, bu durum protestoları tarihsel açıdan özgün kılmaktadır (Canetti, 2022).

İran'ın demografik yapısı, 1979'a kıyasla köklü biçimde değişmiştir. Nüfusun yaklaşık %75'i kentlerde yaşamakta, 25 yaş altı gruplarda okuryazarlık oranı %100'e yaklaşmakta ve çoğunluğu kadınlardan oluşan yaklaşık dört milyon üniversite öğrencisi bulunmaktadır (Afary, 2022, s. 2). Bu sosyo-demografik dönüşüm, protestoların toplumsal tabanını genişletmiştir.

2022 ayaklanması, kadın haklarıyla sınırlı olmayan çok katmanlı talepler içermektedir. Otoriter yönetim pratikleri, ekonomik durgunluk, yüksek işsizlik, çevresel krizler ve dinsel-köktenci dayatmalar protestoların temel motivasyonları arasında yer almaktadır (Fahs, 2022). Buna ek olarak, rejimin yaygın yolsuzluk, kayırmacılık ve çatışmacı dış politika tercihleri de toplumsal hoşnutsuzluğu derinleştirmiştir. Ayaklanmanın etnik boyutu da belirgindir; Mahsa Amini'nin Kürt kökenli olması, İran Kürdistanı'nda protestoların daha sert ve yaygın biçimde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amini'nin ailesinin Kürtçe "Jina" adını resmî olarak kullanamaması, kültürel baskının sembolik bir örneği olarak görülmektedir (Issawi ve Bansinant, 2022).

Benzer biçimde, Sistan ve Belucistan'da uzun süredir devam eden etnik ve mezhepsel ayrımcılık, Eylül 2022'de Zahidan'da patlak veren protestolarla görünürlük kazanmıştır. Bir polis memurunun yerel bir kıza cinsel saldırıda bulunduğu iddialarının ardından başlayan eylemler, güvenlik güçlerinin gerçek mermi kullanmasıyla kanlı bir biçimde bastırılmış ve en az 93 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu olay, kamuoyunda "Zahedan Katliamı" olarak anılmıştır (Piruz ve Roodi, 2022). Protestolar, bölgenin önde gelen Sünni din âlimlerinden Mevlevi Abdülhamid'in desteğiyle süreklilik kazanmıştır.

İran Kürdistanı'nda özellikle Sanandaj, Mahabad ve Saghez kentleri ayaklanmanın merkezleri hâline gelmiştir. Ekim ayı itibarıyla güvenlik güçlerinin canlı mühimmat kullanarak gerçekleştirdiği müdahaleler, sivil kayıpların artmasına yol açmıştır (Piruz ve Roodi, 2022). Aynı dönemde, devletin Şiraz'daki Şah Çerağ Türbesi'ne yönelik saldırıyı "İŞİD eylemi" olarak nitelendirmesi, protestocular nezdinde ikna edici bulunmamış; bu söyleme "Sen bizim İŞİD'imizsin" sloganlarıyla karşılık verilmiştir.

Ayaklanmanın dikkat çekici yönlerinden biri, çocuk ve gençlerin yoğun katılımıdır. Gözaltına alınan protestocuların ortalama yaşının 15 olarak açıklanması, rejimin sert müdahalesinin boyutunu ortaya koymaktadır. Nika Shahkarami, Sarina Esmailzadeh, Asra Panahi ve Kian Pirfalak gibi çocuk ve gençlerin güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi, hareketin sembolik figürlerini oluşturmuştur (Pooyandeh, 2022; Reuters, 2022).

Protestolar sırasında kadınların saçlarını kesmesi, hem yas hem de direnişin kültürel bir ifadesi olarak yeniden anlam kazanmıştır. Her ne kadar hareket belirgin bir liderlik yapısına sahip olmasa da, sloganlar kolektif hedefleri açık biçimde yansıtmaktadır. "Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı, kadın özgürlüğünü merkezine almakla birlikte, daha geniş bir toplumsal dönüşüm çağrısını da içermektedir. Bu sloganın Kürtçe kökenli olması ve Fars çoğunluk tarafından benimsenmesi, etnik sınırları aşan bir dayanışmaya işaret etmektedir (Sameh, 2022).

“Diktatöre ölüm” sloganı ise, 2009–2010 Yeşil Hareketi’nden farklı olarak, rejimin reforme edilmesi değil, doğrudan yapısal olarak sorgulanması talebini yansıtmaktadır. Bu söylem, doğrudan Dini Lider Ali Hamaney’i hedef almakta ve teokratik düzenin meşruiyetine meydan okumaktadır (Tandoğan, 2021, s. 605-607).

4. MEVCUT AYAKLANMANIN SOSYO-POLİTİK ZEMİNİ

Mevcut toplumsal huzursuzluk, son on yıl içinde ortaya çıkan ve farklı toplumsal talepler etrafında şekillenen bir dizi görece sınırlı ayaklanmanın birikimli sonucu olarak değerlendirilmelidir. 2017 yılında genç kadınlar, kamusal alanda görünürlüklerini vurgulamak amacıyla sosyal medya üzerinden paylaştıkları özçekimler aracılığıyla başörtüsü zorunluluğunu hedef alan sembolik protestolar başlatmıştır (Rahbari, 2019, s. 598). Bu eylemler, bireysel beden politikalarının dijital mecralar üzerinden kolektif direniş biçimine dönüşmesinin erken örneklerinden biri olarak dikkat çekmiştir.

Eylül 2019’da ise Sahar Khodayari adlı genç bir kadının, kadınların futbol müsabakalarına girişinin yasaklanmasını protesto etmek amacıyla kendini ateşe vermesi ve yaşamını yitirmesi, toplumsal cinsiyet temelli baskıların dramatik bir sembolü hâline gelmiştir. Aynı yılın ilerleyen dönemlerinde ve 2020 boyunca, akaryakıt fiyatlarındaki artışa karşı başlayan protestolar, kısa sürede küçük kentler ve kırsal bölgelerde yoğunlaşan geniş çaplı hükümet karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Bununla birlikte, biri esas olarak toplumsal cinsiyet ayrımcılığına, diğeri ekonomik hoşnutsuzluklara dayanan bu protesto dalgaları, büyük ölçüde birbirinden kopuk biçimde gelişmiştir (Afary ve Faust, 2021).

COVID-19 salgını sürecinde kamusal mobilizasyon görece zayıflamış olsa da, bu dönemde rejim siyasal alanı yeniden yapılandırmaya yönelik adımlar atmıştır. 1988 yılında binlerce siyasi tutuklunun infaz edilmesinde rol oynadığı bilinen ve daha önce yargı erkinin başında bulunmuş olan Ebrahim Raisi’nin 2021 başkanlık seçimleriyle iktidara taşınması, bu sürecin en çarpıcı örneğidir. Raisi’nin göreve gelmesinin ardından siyasal baskı hızla artmış; 2022 yazında hükümet, Bahai inancına mensup toplulukların bir asrı aşkın süredir yaşadığı bir köydeki evleri yıkarak dini azınlıklara yönelik baskıyı görünür biçimde yoğunlaştırmıştır. Aynı dönemde ahlak polisi, özellikle genç kadınları hedef alarak “uygunsuz başörtüsü” gerekçesiyle sokak denetimlerini sertleştirmiştir. Mahsa Amini’nin ölümü, bu baskı rejiminin doruk noktasında gerçekleşmiştir (Mehdi, 2022).

Bazı gözlemciler, rejimin başörtüsü uygulamalarında sınırlı bir gevşemeye giderek İslam Devrim Muhafızları Kolordusu’nun gölgesinde daha seküler görünümlü bir askeri otoriterliğe evrilebileceğini ileri sürmektedir (Sweeney ve Khadem, 2022). Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet temelli denetim mekanizmaları, 1979’dan bu yana İslam Cumhuriyeti’nin ideolojik ve kurumsal dokusuna derinlemesine işlemiştir. 1989’dan beri görevde bulunan Dini Lider Ali Hamaney’in ilerleyen yaşı ve kötüleşen sağlık durumu, rejim açısından yapısal bir belirsizlik yaratmaktadır. Son dönemde devlet iletişim sistemlerinin hacklenmesiyle açığa çıkan tereddütlü baskı stratejileri, mevcut elitlerin, olası bir liderlik değişimi sonrasında sorumluluk yükünü üstlenmekten kaçınma isteğiyle ilişkilendirilmektedir.

Dinsel ve ahlaki düzenlemelerin yanı sıra, İran’ın orta ve işçi sınıfları son on yılda yaşam standartlarında belirgin bir gerileme deneyimlemiştir. Yüksek enflasyon, hızla artan barınma maliyetleri ve kronik işsizlik, toplumsal hoşnutsuzluğun temel ekonomik dinamiklerini oluşturmaktadır. Ekim 2022 itibarıyla, stratejik öneme sahip petrol sektörü çalışanları da dâhil olmak üzere çeşitli işçi gruplarının protestolara katılımı, ayaklanmanın sınıfsal boyutunu daha görünür kılmıştır.

2000’li yılların başında petrol fiyatlarındaki artış, hükümete sosyal harcamaları kısa süreli olarak genişletme imkânı sunmuş olsa da, sonraki dönemde artan iç tüketim, yaşlanan üretim altyapısı ve ABD yaptırımları, İran’ın petrol ihracat kapasitesini ciddi biçimde sınırlamıştır (Robinson, 2022). Buna ek olarak, petrol gelirlerine dayalı kamu harcamaları sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve istihdam yaratma konusunda yetersiz kalmıştır.

Donald Trump yönetimi döneminde yeniden devreye sokulan ABD yaptırımları, halk üzerindeki ekonomik baskıyı derinleştirmiştir. Bununla birlikte, çok sayıda İranlı iktisatçı, ekonomik krizin temel nedenleri arasında yolsuzluk ve kötü yönetimin yaptırımlardan daha belirleyici olduğunu savunmaktadır. Yaygın bir görüşe göre, İran halkının yaşadığı ekonomik sıkıntılar, Devrim Muhafızları ve Hamaney liderliğindeki “askeri-endüstriyel-teokratik kompleksin” izlediği saldırgan dış politika tercihleriyle doğrudan bağlantılıdır. Siyasal sadakat karşılığında devletin, Devrim Muhafızları ve onların

kontrolündeki Besiç milislerine büyük ölçekli ekonomik imtiyazlar sağladığı bilinmektedir. Bu yapı, Suriye’de Esad rejiminin desteklenmesinden Rusya’nın Ukrayna’yı işgalinde kullanılan insansız hava araçları ve balistik füze üretimine kadar uzanan geniş bir faaliyet alanına sahiptir. 2020 itibarıyla İran ekonomisinin yaklaşık %80’inin (petrol ve doğalgaz dâhil) Devrim Muhafızları’nın denetimi altında olduğu, bugün ise bu yapının ülkenin en büyük işvereni konumuna geldiği belirtilmektedir. Bu nedenle bazı analistler, fiili iktidarın, Hamaney’in sembolik liderliği altında dahi, büyük ölçüde Muhafızların elinde toplandığını ileri sürmektedir (Alhomayed, 2022).

İran diasporası içinde, 2022’de başlayan bu toplumsal hareketin nasıl adlandırılması gerektiği konusunda yoğun bir tartışma sürmektedir. Kimi çevreler süreci “feminist devrim” olarak nitelendirirken, diğerleri “devrim” kavramının tarihsel ve siyasal koşullar açısından henüz uygun olmadığını savunmaktadır. Protestocuların, daha yumuşak bir İslamcı yönetim biçimini kabul edip etmeyeceği ise belirsizliğini korumaktadır.

Bununla birlikte, 1979’dan bu yana geçen her on yıl, İran toplumunu yeni bir kırılma eşiğine daha da yaklaştırmıştır. Devrim sonrasında inşa edilen ve meşruiyetini toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayandıran rejim, aile, dindarlık, ahlak ve geleneksel adalet anlayışlarını merkeze alan ideolojik söylemini sürdürmeye çalışsa da, cinsiyet, evlilik ve üreme konularında toplumsal tutumlarda derin dönüşümler yaşanmıştır. Dahası, İran’da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadele, İslam Cumhuriyeti ile sınırlı olmayıp, yaklaşık bir asırlık daha geniş bir tarihsel sürekliliğe sahiptir.

5. İRAN’IN MODERN SOSYAL HAREKETLERİNİN KIRMIZI ÇİZGİSİ: CİNSİYET AYRIMINA KARŞI ÇIKMAK

Modern İran tarihindeki ilk kitlesel toplumsal hareket, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan mesiyani Babi hareketidir. Bu hareket, yalnızca dinsel bir reform talebiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda zorunlu örtünme ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi, İran toplumunda sosyal ve cinsiyet hiyerarşilerinin temelini oluşturan Şii ritüel ve normların sorgulanmasını da hedeflemiştir. Bu yönüyle Babi hareketi, modern İran’daki toplumsal hareketlerin merkezinde yer alan cinsiyet meselesinin erken ve belirleyici bir örneğini teşkil etmektedir (Kazemi ve Eschraghi, 2016).

İran Şiiliği, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hinduizm gibi “ritüel saflık bilinci”ne dayalı dinsel geleneklerle ortak bir epistemolojik zemini paylaşmaktadır. Bu inanç sistemlerinde, bedenin kan, meni ve idrar gibi maddelerle temas eden açıklıkları potansiyel kirlenme noktaları olarak kabul edilmekte; özellikle kadın bedeni, biyolojik ve toplumsal işlevleri nedeniyle saflık-kirlilik ikiliğinin merkezine yerleştirilmektedir. Kadınlar, soyun ve topluluğun devamını sağlayan bir “geçiş kapısı” olarak görüldüklerinden, kamusal alandaki varlıkları ve bedensel özerklikleri toplumsal düzen için bir tehdit olarak algılanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Şii İran’ında, kadınların cinsel ve üreme işlevleri, bedenlerini sürekli olarak potansiyel bir ritüel kirlenme alanına dönüştürmüştür (Afary, 1996, s. 328).

Bu minvalde, Babi hareketinin en önde gelen figürlerinden birinin, örtüsünü alenen çıkararak kamusal bir meydan okuma sergileyen Kurrat el-Ayn adlı bir kadın olması tesadüf değildir. Kurrat el-Ayn’ın bu radikal eylemi, yalnızca dini otoriteyi değil, aynı zamanda yerleşik toplumsal cinsiyet düzenini de sarsmış; harekete yönelik sert bir karşı tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Kraliyet sarayı ile yüksek din adamları, 1852 yılında Kurrat el-Ayn da dâhil olmak üzere Babi liderlerinin kitlesel biçimde katledilmesini emretmiştir (Kazemi ve Eschraghi, 2016).

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde İranlı kadınların toplumsal konumu kayda değer bir iyileşme göstermemiştir. İranlı kadınlar, Rus hâkimiyeti altındaki Güney Kafkasya’daki Azerbaycan Şii’leri ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Sünni Müslüman kadınların gerisinde kalmıştır. Güney Kafkasya’da orta ve üst sınıf Müslüman kadınlar eğitim alırken, hayırseverler kız çocukları için modern okullar inşa etmekteydi. Osmanlı coğrafyasında ise 1842’de ilk ebelik okulu, 1861’de kız rüştiyesi ve 1870’te kadın öğretmen okulu açılmıştır. Buna karşılık, Şii din adamlarının sistematik muhalefeti nedeniyle İran’da Müslüman kızlar için örgün eğitim kurumları neredeyse hiç bulunmamaktaydı (Afary, 1996, s. 330).

Bu tablo, 1906 Anayasal Devrimi ile köklü biçimde değişmiştir. Devrim, İran’a Avrupa tarzı bir parlamenter sistem, 1831 Belçika Anayasası’ndan esinlenen bir anayasa ve ilerici bir haklar beyanamesi kazandırmıştır. Devrimci saflarda, Tiflis ve Bakü merkezli sosyal demokrat gelenekten gelen ve Sovyetleri örnek alan anjomanlar (yerel meclisler) önemli rol oynamıştır. Bu yapı, 1905 Rus

Devrimi'nden etkilenen ilerici fikirleri, özellikle kadınların eğitime ve kamusal yaşama katılımını savunmuştur. Elit kadınlar, kadın anjomanları kurmanın yanı sıra okullar, klinikler, yetimhaneler ve kültürel mekânlar inşa ederek kamusal alandaki varlıklarını güçlendirmiştir (Afary, 1996, s. 331).

Ancak bu gelişmeler, üst düzey Şii din adamları tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Anayasacı reformcular “ateist” olarak damgalanmış; Müslüman kadınların pantolon giyeceği ve gayrimüslim erkeklerle evleneceği yönünde ahlaki panik söylemleri üretilmiştir. Buna karşın, dönemin erkek gazetecileri, milletvekilleri ve şairleri kadınların kamusal faaliyetlerini desteklemiş; meşrutiyetçiler, muhafazakâr dinî muhalefeti geçici olarak etkisizleştirmeyi başarmıştır. Devrim, 1911 yılında Rusya'nın Büyük Britanya ile yaptığı gizli anlaşma sonucunda İran'ı işgal etmesiyle ani ve trajik bir biçimde sona ermiştir (Afary, 2014, s. 77).

1925'te Pehlevi hanedanının iktidara gelişi, daha eğitilmiş bir orta sınıfın yükselişiyle birlikte yeni bir toplumsal cinsiyet ve cinsellik politikasını da beraberinde getirmiştir. Anayasacıların demokrasi ve modernlik yönündeki ikili hedefi, Rıza Şah Pehlevi döneminde (1925-1941) demokratik açıdan başarısız olsa da modernleşme doğrultusunda devlet desteği görmüştür. Rıza Şah'ın reformları, eğitim ve hukuk alanında önemli dönüşümler yaratmış; Zerdüştler, Bahailer, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sünni Müslümanlara yönelik resmi ayrımcılığı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte, bu modernleşme süreci, tabandan gelen demokratik milliyetçilik yerine, devletin dayattığı merkezî bir milliyetçilik anlayışına dayanmıştır. Farsça, nüfusun yalnızca bir bölümünün ana dili olmasına rağmen resmî devlet dili ilan edilmiş; etnik muhalefeti bastırmak amacıyla zorunlu iskân politikaları uygulanmıştır (Kurtuluş, 2005).

Rıza Şah döneminin en tartışmalı uygulamalarından biri, 1936'da yürürlüğe giren zorunlu açılma politikasıdır. Tepkiler sınıfsal ve kültürel olarak farklılaşmıştır. Yeni orta sınıfın bazı kesimleri bu politikayı benimserken, geleneksel tüccar ve dinî çevreler kadınların kamusal alana çıkmasını engellemiştir. Buna rağmen, kısa sürede örtüsüz kadınlar eğitim kurumlarında, kadın örgütlerinde ve çeşitli mesleklerde görünür hâle gelmiştir. Aynı dönemde erkek cariyeliğinin yasaklanması ve eşcinselliğin dışlanması, rejimin cinsellik politikalarının diğer boyutlarını oluşturmuştur.

1941'de Müttefiklerin İran'ı işgali, otoriter devlet yapısının çözülmesini hızlandırmış ve kısa süreli de olsa yeni bir siyasal özgürlük alanı açmıştır. Görece özgür basın, sendikalar ve çok sayıda siyasi parti ortaya çıkmış; liberal milliyetçiler anayasal mirası canlandırmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği destekli Tudeh Partisi, özellikle öğrenciler ve işçiler arasında geniş bir taban bulmuş; etnik ve toplumsal gruplar arasında benzeri görülmemiş bir dayanışma ortamı yaratmıştır (MEE, 2019).

1951'de petrol endüstrisinin millileştirilmesi ve 1953'te Musaddık'ın CIA ve İngiliz istihbaratı destekli darbeyle devrilmesi, modern İran siyasetinde derin bir kırılma yaratmıştır. Kadınların oy hakkı gibi toplumsal cinsiyet meseleleri, milliyetçi koalisyonu bölen unsurlar arasında yer almış; bu bölünme darbenin önünü açan faktörlerden biri olmuştur (Afary, 1996, s. 350).

1960'lardan itibaren Pehlevi rejimi, Batı'ya yakınlığını simgeleyen toplumsal cinsiyet reformlarını otoriter bir modernleşme projesinin parçası hâline getirmiştir. Medya, sinema ve reklamlar aracılığıyla yayılan modern kadın imgesi, yalnızca dinî çevreleri değil, birçok solcu ve laik milliyetçiyi de rahatsız etmiştir. Böylece toplumsal cinsiyet normlarına yönelik tepki, daha önce bir araya gelmesi düşünülemeyecek siyasi aktörler arasında yeni ittifakların kurulmasına zemin hazırlamıştır (Afary, 2014, s. 108-111).

1979 Devrimi sonrasında İslam Cumhuriyeti, kadın haklarını keskin biçimde geriye çevirmiş; zorunlu başörtüsü, erkek lehine boşanma düzenlemeleri ve cinsel denetim mekanizmaları modern gözetim araçlarıyla yeniden tesis edilmiştir (Afary, 2014, s. 188). Buna rağmen, demografik dönüşümler, aile planlaması politikaları ve artan kadın eğitimi, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tek yönlü olarak geriye dönmesini engellemiştir.

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde İran, siyaset kadar aşk, evlilik ve cinsellik alanında da derin çelişkiler barındıran bir topluma dönüşmüştür. Tüm bu tarihsel birikim, günümüzde kadınların öncülük ettiği geniş ölçekli ve ısrarlı protesto dalgalarının yapısal zeminini oluşturmuştur. Kadınlar, yalnızca feminist taleplerle değil, daha geniş sosyal, ekonomik ve siyasal adalet talepleriyle İran'daki toplumsal muhalefetin merkezî aktörleri hâline gelmiştir (Canetti, 2022).

Bu tarihsel süreklilik, İran'daki kadın hareketlerinin yalnızca dönemsel siyasal kırılmaların ürünü olmadığını, aksine uzun erimli bir "feminist birikim" süreci içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Nitekim Babi hareketinden itibaren ortaya çıkan bedensel özerklik, kamusal görünürlük ve toplumsal cinsiyet eşitliği talepleri, farklı rejim tipleri altında bastırılmış olsa dahi ortadan kalkmamış; her tarihsel momentte yeniden üretilerek birikimli bir mücadele hattı oluşturmuştur. Bu bağlamda feminist birikim, yalnızca belirli hak kazanımlarının toplamı değil, aynı zamanda kadınların özneleşme süreçleri, direniş repertuarları ve kolektif hafızaları üzerinden inşa edilen süreğen bir toplumsal dönüşüm dinamiği olarak kavranmalıdır (Tohidi, 2017, s. 78).

İran örneğinde dikkat çeken husus, bu birikimin doğrusal bir ilerleme izlemesinden ziyade, kesintiler, geri dönüşler ve yeniden sıçramalarla karakterize olmasıdır. Örneğin Pehlevi döneminde yukarıdan aşağıya dayatılan modernleşme politikaları kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü artırmış; ancak bu süreç, feminist özneliliğin tabandan gelişimini sınırlayan otoriter bir çerçeve içerisinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, 1979 sonrası İslam Cumhuriyeti'nin baskıcı cinsiyet rejimi, paradoksal biçimde yeni direniş biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; kadınlar gündelik hayat pratikleri üzerinden mikro düzeyde bir karşı koyuş geliştirmiştir. Bu durum, feminist birikimin yalnızca kurumsal reformlarla değil, aynı zamanda gündelik direniş pratikleriyle de beslendiğini göstermektedir (Afary, 2014, s. 324).

Bu çerçevede, İran'daki güncel protesto dalgaları, ani ve kendiliğinden gelişen bir "devrimci kopuş"tan ziyade, tarihsel olarak birikmiş feminist mücadelelerin yoğunlaşmış bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Literatürde sıklıkla başvurulan "devrim" kavramı, çoğu zaman başarı/başarısızlık, iktidarın ele geçirilmesi ya da rejim değişimi gibi sonuç odaklı kriterlere dayanmakta; bu durum ise uzun erimli toplumsal dönüşüm süreçlerini analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Oysa İranlı kadınların mücadelesi, belirli bir siyasal sonuca indirgenemeyecek kadar çok katmanlı ve süreklilik arz eden bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle feminist birikim kavramı, söz konusu hareketleri anlamada daha kapsayıcı bir analitik çerçeve sunmaktadır (Tandoğan, 2021, s. 602).

Feminist birikim yaklaşımı, aynı zamanda farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkan mücadele biçimleri arasında kurulan ilişkileri görünür kılmaktadır. Babi hareketindeki radikal bedensel meydan okuma ile günümüzde başörtüsünün kamusal alanda çıkarılması ya da yakılması gibi eylemler arasında doğrudan bir süreklilik hattı bulunmaktadır. Benzer şekilde, Anayasal Devrim döneminde kadınların eğitim ve kamusal katılım talepleri ile günümüz protestolarındaki eşit yurttaşlık ve beden politikaları talepleri, farklı bağlamlarda ortaya çıkmış olsa da aynı yapısal sorunsala işaret etmektedir. Bu durum, İran'daki kadın hareketlerinin tarihsel olarak parçalı değil, aksine birikimli ve ilişkisel bir gelişim izlediğini ortaya koymaktadır (Afary, 1996, s. 331).

Özünde, bu birikim süreci yalnızca ulusal sınırlar içerisinde şekillenmemiş; küresel feminist dalgalarla etkileşim içerisinde gelişmiştir. Özellikle ikinci dalga feminizmin etkisiyle İranlı kadınların bireysel haklar, beden politikaları ve cinsel özgürlük taleplerinin dönüşmesi, yerel mücadele repertuarlarının küresel söylemlerle eklemlendiğini göstermektedir. Ancak bu etkileşim tek yönlü bir aktarım değil; İranlı kadınların özgün deneyimleri de küresel feminist literatüre yeni tartışma alanları açmaktadır (Mitev, 2022, s. 21).

Dolayısıyla İran'daki kadın hareketlerini anlamak, yalnızca belirli protesto anlarına ya da rejim değişikliği tartışmalarına odaklanmakla mümkün değildir. Asıl analitik değer, bu hareketlerin tarihsel sürekliliğini, dönüşüm kapasitesini ve farklı bağlamlarda yeniden üretilebilme yeteneğini ortaya koyan feminist birikim perspektifinde yatmaktadır. Bu yaklaşım, İran örneğini, Ortadoğu'da toplumsal hareketlerin doğasına ilişkin daha geniş kuramsal tartışmalara da dâhil edebilecek nitelikte bir açıklama gücü sunmaktadır.

6. CİNSİYET İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM

Kamuoyu araştırmaları, İran toplumunun çoğunluğunun başörtüsünün zorunlu değil, bireysel tercihe dayalı olması gerektiğine inandığını ortaya koymaktadır. Buna karşın rejim, toplumsal eğilimleri dikkate almak yerine, cinsiyet rejimini daha da sertleştiren politikaları bilinçli biçimde derinleştirmiştir. Bu doğrultuda, kadınları yeniden evlilik ve çok çocuklu bir yaşam modeline yönlendirmeyi amaçlayan ve İran toplumunun yakın tarihinde benzeri görülmemiş ölçüde kısıtlayıcı olan kürtaj ve doğum kontrol düzenlemeleri 2021 sonbaharında yürürlüğe girmiştir. Günümüzde İran'da reçetesiz doğum kontrol

yöntemlerine erişim fiilen ortadan kaldırılmış; hamile kadınlar ise gebeliklerini doğuma kadar sürdürüp sürdürmediklerini denetlemek amacıyla devlet gözetimi altına alınmıştır (UN, 2021).

Bu biyopolitik müdahalelerle eş zamanlı olarak, Temmuz 2022’de Cumhurbaşkanı Ebrahim Raisi, uzun süredir fiilen gevşetilmiş olan başörtüsü yasalarının yeniden ve sert biçimde uygulanacağını ilan etmiştir. Rejimin kendi normatif çerçevesiyle dahi tutarsız ve yanlış yönlendirilmiş olan bu kararlar, toplumsal meşruiyeti daha da aşındırmış ve paradoksal biçimde rejimin istikrarını tehdit eden bir faktöre dönüşmüştür (Sinaee, 2022).

Yakın geçmişe kadar, “namussuzluk” ve “ahlaksızlık” gibi etiketlenme korkusu, kadınların kitlesel toplumsal hareketlere açık ve görünür biçimde katılımını sınırlayan başlıca toplumsal denetim mekanizmalarından biriydi. Ancak evlilik öncesi ilişkilerin yaygınlaştığı ve toplumsal normların fiilen dönüştüğü günümüz İran’ında, bu tür ahlaki damgalamalar eski caydırıcılığını büyük ölçüde yitirmiştir. Bugün İranlı kadınlar, yalnızca düşünsel ve söylemsel düzlemde değil, bedensel direniş pratikleriyle de devlet şiddetine karşı koymaktadır. Erkeklerin kadınları toplumsal kampanyaların ve sokak hareketlerinin meşru liderleri olarak görmeye alışması, protesto repertuarında niteliksel bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Kadınların sokakta güvenlik güçlerine karşı fiziksel savunma teknikleri kullanması, bu dönüşümün en çarpıcı göstergelerinden biridir (Gheytanchi, 2022).

Bu yönüyle güncel protesto dalgası, ani ve kopuk bir patlamadan ziyade, İranlı kadınların ve etnik-dini azınlıkların medeni ve siyasal haklar için yaklaşık iki yüzyıldır sürdürdükleri mücadelenin tarihsel birikiminin doğal bir sonucudur. Rejim de bu sürekliliğin farkındadır; özellikle kadın hareketinin ekonomik eşitsizlikler ve etnik dışlanma temelli protestolarla birleştiği mevcut konjonktürde, bu toplumsal gücün rejim açısından varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu açıkça görmektedir.

Bu nedenle devlet, protestoları bastırmak için sistematik ve çok katmanlı bir baskı stratejisi uygulamaktadır. Aktivistler fiziksel şiddete maruz kalmakta, plastik mermilerle gözlerinden vurularak kalıcı biçimde sakatlanmakta, yaralıların hastanelerde tedavi görmeleri engellenmekte, keyfi biçimde tutuklanmakta ve uluslararası basında da yer aldığı üzere, hapishanelerde işkence ve cinsel saldırıya uğramaktadır (CNN, 2022). İran İnsan Hakları Örgütü’nün (IHR) Aralık 2022 raporuna göre, Eylül ayında başlayan protestolardan bu yana 480’den fazla kişi hayatını kaybetmiş; bunların 34’ü kadın, 64’ü ise 18 yaşın altındaki çocuklardır. Ayrıca iki kişi idam edilmiş, 100’den fazla kişi idam cezası tehdidi altında bulunmaktadır ve 18.000’i aşkın kişi gözaltına alınmıştır (Basnews, 2023). Protestolar sırasında uygulanan yoğun internet kesintileri, bu rakamların dahi gerçeği tam olarak yansıtmayabileceğini düşündürmektedir.

Baskı yalnızca sokakla sınırlı değildir. Gazeteciler haber yaptıkları için tutuklanmakta; yerel ve uluslararası medya kuruluşlarının protestoları takip etmesi engellenmekte, yayın organları kapatılmakta ya da ağır sansüre tabi tutulmaktadır. Aktivistlere dijital alan sağlayan kurumlar tehdit edilmekte, protestolarla ilişkili internet siteleri ve sosyal medya hesapları sistematik biçimde kapatılmaktadır. Bu baskının kısa vadede rejim açısından nasıl bir sonuç doğuracağı belirsizliğini korusa da, İranlı kadınların siyasal ve toplumsal ilerleyişinin durdurulamayacağı açıktır. Hareket, önüne çekilen engellere rağmen yön değiştiren güçlü bir nehir gibi, sürekli yeni mecralar yaratmaktadır (Robinson, 2022).

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca İranlı kadınlar, toplumsal konumlarında köklü dönüşümler gerçekleştirmiştir. Eğitime erişim ve kamusal alanda görünürlük kazanmış; giyim kuşam üzerinde devletin dayattığı denetimlere karşı sürekli direnmiş; ev dışında çalışma, oy kullanma ve kamusal görev üstlenme haklarını elde etmişlerdir. Aynı zamanda, evlilik ilişkilerinde daha eşitlikçi ve duygusal bağlara dayalı modelleri savunmuş, şiddet ve zorlamaya dayalı evlilikleri terk etme hakkını talep etmişlerdir. 1980’lerin sonlarında uygulanan doğum kontrol politikalarına verilen olumlu tepkiler, kadınların bedenleri üzerindeki denetimi fiilen ele geçirdiklerini göstermiştir. Bugün İranlı kadınlar, bilimden mühendisliğe, akademiye hukuka, gazetecilikten sanata kadar pek çok alanda toplumsal dönüşümün öncü aktörleri hâline gelmiştir (UN, 2022).

Bu süreç, aynı zamanda güçlü bir feminist kültürel üretimi de beraberinde getirmiştir. Yeni bir feminist edebiyat ve sanat dili ortaya çıkmış; son on yılların en etkili yayıncıları, yönetmenleri ve sanatçılarının önemli bir bölümü kadınlardan oluşmuştur. Farsça konuşan feministler, Kürt, Azeri, Beluci ve Arap yurttaşlarla; Sünni ve Bahai dini azınlıklarla ve Afgan kadınlarıyla dayanışma ağları kurarak, feminist mücadeleyi etnik ve mezhepsel sınırların ötesine taşımıştır. Bu uzun soluklu mücadele sürecinde, İranlı

kadın hakları savunucuları yüzyıllardır süregelen cinsiyetçi tabuları ve ritüelleri sarsarken, toplumun geniş kesimlerinden de güçlü bir meşruiyet kazanmıştır (Tohidi, 2010; The Feminist School, 2016).

Shirin Ebadi, Nasrin Sotoudeh ve Narges Mohammadi gibi isimler, yalnızca uluslararası alanda cesur insan hakları savunucuları olarak değil, aynı zamanda İran’da daha demokratik ve kapsayıcı bir toplumun sembolik öncüleri olarak tanınmaktadır (Ebadi & Noy, 2022). Bu figürler, feminist mücadelenin bireysel kahramanlık anlatılarından ibaret olmadığını; aksine kolektif, tarihsel ve toplumsal bir süreç olduğunu görünür kılmaktadır.

Bu nedenle, mevcut protestoların rejimi kısa vadede devirip devirmeyeceği sorusuna odaklanmak yerine, feminist birikimin toplumsal dokuda yarattığı dönüşümü ve bu dönüşümün sürekliliğini analiz etmek daha anlamlıdır. Mücadelenin esas değeri, nihai sonucundan ziyade, açtığı alanlarda, dönüştürdüğü ilişkilerde ve yeniden tanımladığı siyasal öznelliklerde yatmaktadır. İran örneğinde eylemin anlamı, varacağı noktadan çok, bizzat sürecin kendisinde somutlaşmaktadır.

Buradan hareketle, İran’daki güncel cinsiyet ilişkilerindeki dönüşümü yalnızca devlet-toplum gerilimi üzerinden okumak analitik olarak yetersiz kalmaktadır. Aksine, söz konusu dönüşüm, uzun erimli bir feminist birikimin hem sonucu hem de yeniden üretim mekanizması olarak değerlendirilmelidir. Nitekim İran kadın hareketi, tarihsel olarak yalnızca hukuki eşitlik talepleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda beden politikaları, gündelik yaşam pratikleri ve kamusal görünürlük üzerinden işleyen çok katmanlı bir direniş repertuarı geliştirmiştir. Bu yönüyle feminist birikim, belirli dönemsel kırılmaların ötesinde, süreklilik arz eden bir toplumsal öğrenme ve kolektif deneyim alanı olarak ortaya çıkmaktadır (Afary, 2014, s. 12; Tohidi, 2017, s. 78).

Güncel protestolar, bu tarihsel birikimin somutlaştığı ve görünürlük kazandığı bir moment olarak okunmalıdır. Özellikle kadınların bedenleri üzerinden kurulan denetim mekanizmalarına karşı geliştirdikleri direniş pratikleri, yalnızca mevcut rejime yönelik bir tepki değil; aynı zamanda alternatif bir toplumsallığın inşa sürecine işaret etmektedir. Bu noktada, feminist birikim kavramı, protestoları “devrim” ya da “başarısızlık” gibi ikili kategorilerle değerlendiren indirgemeci yaklaşımların ötesine geçmeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü İran örneğinde toplumsal dönüşüm, ani ve keskin kopuşlardan ziyade, kademeli, birikimli ve çoğu zaman görünmez ilerleyen bir süreç olarak tezahür etmektedir (Dayerizadeh, 2017, s. 142; Tandoğan, 2021, s. 603).

Ayrıca, cinsiyet ilişkilerindeki bu dönüşüm, yalnızca kadınların konumunu değil, erkeklik pratiklerini ve toplumsal güç ilişkilerinin bütünü yeniden şekillendirmektedir. Erkeklerin kadın liderliğini kabullenmesi ve desteklemesi, patriyarkal düzenin toplumsal meşruiyetinin aşındığını göstermektedir. Bu durum, feminist mücadelenin yalnızca kadınlara özgü bir hareket olmaktan çıkarak, daha geniş bir toplumsal dönüşüm projesine evrildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla feminist birikim, yalnızca kadınların kazanımlarını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin bütünsel yeniden yapılanmasını içeren bir dönüşüm dinamiği olarak ele alınmalıdır (Canetti, 2022; Gheyanchi, 2022).

İran örneği, feminist hareketlerin etkisinin yalnızca kurumsal değişimlerle ölçülemeyeceğini açık biçimde göstermektedir. Hukuki ve siyasal düzlemde sınırlı ya da geri dönüşlü kazanımlara rağmen, toplumsal normlar, değerler ve gündelik pratikler düzeyinde gerçekleşen dönüşümler, feminist birikimin en kalıcı ve dönüştürücü boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, İran’daki protestoları analiz ederken, kısa vadeli siyasal sonuçlara odaklanmak yerine, feminist mücadelenin zamansal derinliğini ve toplumsal dokuda yarattığı çok katmanlı dönüşümü merkeze almak gerekmektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın temel iddiasıyla uyumlu olarak, İran’daki toplumsal hareketleri normatif sonuçlardan bağımsız, süreç odaklı ve birikimsel bir perspektifle değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

7. GEÇMİŞTEKİ PROTESTOLAR İLE GÖRÜNEN BENZERLİKLER

İran devrimler, protestolar ve hoşnutsuzluklarla dolu bir tarihe sahiptir. Son dönemdeki protestoları değerlendirirken, ülkenin geçmişi hatırlanabilir. 1979’da Ayetullah Ruhollah Humeyni Paris’te sürgünden bir devrime öncülük etti. İslamcı ve solcu gruplar tarafından desteklenen Humeyni, sonunda Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin otokratik yönetimini devirmeyi başardı ve kendisini ülkenin ‘Yüce lideri’ olarak kabul ettirdi. Kalabalığın tezahüratıyla Tahran’da yeniden karşılanan Humeyni, başlangıçta ülkenin dezavantajlı tavizler, baskı ve ekonomik sıkıntılarla şekillenen siyasi hayal kırıklığı tarihini aşması umudunu yaydı. Yine de kurmaya çalıştığı teokratik rejim, bir o kadar çok şikayet ve

zorluk yaratmıştır. İslami düzenin gücünü pekiştirmek için rejim, siyasi muhalifleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Şok edici bir siyasi temizlik uygulamasında solcular, mücahitler ve tarafsız entelektüeller ya öldürüldü, sürgüne gönderildi ya da tutuklandı. Bu süreç, 1988'deki toplu infazlar 3800'den fazla insanı öldürmüştür (Kanadıkırık, 2019, s. 143-149). Modifiye edilmiş bir biçimde, bu rejim konsolidasyonu uygulaması bugün hala izleniyor (Ubeydi, 2022).

İslam Cumhuriyeti, tarihi boyunca hoşnutsuzlukla geçmiştir. Özellikle öğrenciler ve gençler defalarca reform çağrısında bulunmuşlardır. 1999'da üniversite öğrencileri, reformist bir gazetenin yasaklanması kararını protesto ettiler, ancak rejim muazzam bir güçle tepki göstermiştir; bu, İran tarihi boyunca izlenebilecek bir rejim hayatta kalma taktiği modeli olmuştur. Yetkililer milisleri kullanarak öğrenci yurtlarına baskın düzenledi ve öğrencileri öldürüp tutuklanmıştır. Protestolar kampüsün ötesine geçerek o zamana kadar rejime karşı en büyük halk meydan okumasına dönüşmüştür (MEE, 2019). Bugünkü protestolar büyük ölçüde öğrenciler tarafından da taşınmakta ve 1999'un hatıralarını geri getirmektedir.

2009 yılında, Batı medyasında Pers Uyanışı olarak da anılan sözde Yeşil Hareket, İran'da bugüne kadarki en büyük kitlesel gösteriler dizisine dönüşmüştür. Bir reformcu olarak kabul edilen muhalefet adayı Mir Hüseyin Musavi'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini muhafazakar aşırılık yanlısı Mahmud Ahmedinejad'a kaptırmasının ardından, on binlerce insan hoşnutsuzluklarını dile getirmek ve oyların yeniden sayılmasını istemek için sokaklara döküldü. "Oyum nerede?" seçimleri hileli yapmakla suçlayan Yeşil Hareket protestolarının sloganıydı (Coville, 2011, s. 21). Rejim, bugünkü protestolara benzer şekilde güç kullanarak tepki gösterdi ve karşı gösteriler düzenledi. Ancak sonunda hareket ivme kaybetmiştir.

On yıl sonra, benzin fiyatına %200'e varan bir zam, kısa süre sonra rejime bir bütün olarak meydan okuyan yeni bir iç karışıklığa yol açtı. Tepki olarak kullanılan bilinen kalıpların yanı sıra rejim, interneti altı gün boyunca kapatarak, protestolarla ilgili haber akışının aksamasına neden oldu (Afary ve Faust, 2021). Facebook veya Instagram gibi internet platformları, bilgi toplama ve protesto organizasyonları için çok önemlidir. Benzer strateji, verilerin yetersiz olmasına yol açan son protestolarda da kullanılmaktadır (Kılıç, 2022).

Bu nedenle, son protestolar, hem kullanılan anlatılar hem de rejimin tepkileri açısından önceki ayaklanmalarla benzerlikler gösteriyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, böyle bir karşılaştırma tartışmalı olarak biraz hatalı olabilir. Çünkü, protestocuların taleplerinin kapsamı ve birkaç ayırt edici faktör hâlâ farklılık gösterebilmektedir.

Bu tarihsel süreklilik içerisinde değerlendirildiğinde, İran'daki protesto dalgalarının yalnızca dönemsel hoşnutsuzlukların dışavurumu olmadığı, aksine belirli yapısal dinamiklerin tekrar eden tezahürleri olduğu görülmektedir. Devletin protestolara karşı geliştirdiği baskı yelpazesinin -şiddet kullanımı, kitlesel tutuklamalar, iletişim ağlarının kesilmesi ve muhalif söylemin kriminalize edilmesi- farklı dönemlerde benzer biçimlerde yeniden üretildiği dikkat çekmektedir. Bu durum, İran siyasal sisteminin kriz yönetiminde süreklilik arz eden bir "otoriter dayanıklılık" modeline işaret etmektedir (Tandoğan, 2021, s. 598; Afary ve Faust, 2021, s. 214). Dolayısıyla güncel protestolar, bu yapısal sürekliliğin bir uzantısı olarak okunabilir.

Bununla birlikte, mevcut protesto dalgasını önceki hareketlerden ayıran temel unsur, taleplerin niteliği ve toplumsal tabanının genişliğidir. 1999 öğrenci hareketi daha çok ifade özgürlüğü ve akademik özerklik talepleri etrafında şekillenirken; 2009 Yeşil Hareket seçim güvenliği ve siyasal temsil krizine odaklanmıştır. Oysa güncel protestolar, doğrudan doğruya rejimin ideolojik ve toplumsal cinsiyet temelli kurucu ilkelerini hedef almakta; bu yönüyle sistem içi reform taleplerinin ötesine geçerek daha derin bir yapısal dönüşüm arayışını yansıtmaktadır (Khalaji, 2022; Gheyntanchi, 2022). Bu farklılaşma, protestoların yalnızca politik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir kırılma momentine işaret ettiğini göstermektedir.

Bu noktada feminist birikim kavramı, geçmiş protestolar ile güncel hareket arasındaki ilişkiyi daha bütüncül biçimde kavramayı mümkün kılmaktadır. Önceki protesto dalgaları, her ne kadar kısa vadede bastırılmış olsa da, toplumsal hafızada bir direniş repertuarı ve deneyim birikimi oluşturmuştur. Günümüz protestolarında gözlemlenen örgütlenme biçimleri, sloganlar ve eylem stratejileri, bu tarihsel birikimin yeniden dolaşıma girdiğini göstermektedir. Bu anlamda, her protesto dalgası bir "başarısızlık"

değil; aksine sonraki hareketlerin zeminini hazırlayan kümülatif bir süreç olarak değerlendirilmelidir (Dayerizadeh, 2017, s. 145; Tohidi, 2017, s. 82).

Ayrıca, dijital teknolojilerin artan rolü de geçmiş ile bugün arasındaki önemli bir farklılaşma alanını oluşturmaktadır. 2009 sürecinde sınırlı ölçekte kullanılan sosyal medya ve dijital iletişim araçları, günümüzde protestoların örgütlenmesinde ve uluslararası görünürlük kazanmasında merkezi bir konuma yerleşmiştir. Rejimin internet kesintileriyle bu alanı kontrol altına alma çabası, dijital kamusal alanın artık siyasal mücadelelerin ayrılmaz bir parçası hâline geldiğini göstermektedir (Kılıç, 2022; Sweeney ve Khadem, 2022).

İran'daki güncel protestolar, tarihsel olarak tekrar eden baskı ve direniş döngüsünün bir devamı olmakla birlikte, feminist birikimin ulaştığı yeni aşama nedeniyle niteliksel olarak farklılaşmaktadır. Bu durum, çalışmanın temel iddiasıyla uyumlu biçimde, protestoları yalnızca geçmişin bir tekrarı olarak değil; tarihsel süreklilik ile dönüşümün kesişiminde konumlanan dinamik bir süreç olarak ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu perspektif, İran'daki toplumsal hareketlerin analizinde indirgemeci karşılaştırmalar yerine, birikimsel ve çok katmanlı bir okuma sunmaktadır.

8. BUGÜNKÜ PROTESTOLARDAKİ FARKLILIKLAR

Son protestolar, İran'daki eski büyük protesto hareketleriyle bazı benzerlikler gösteriyor. Bununla birlikte, bu iddia edilen benzerlikler, genel olarak, var olan büyük farklılıklar tarafından geçersiz kılınmaktadır. Her şeyden önce, daha önceki ayaklanmalarda halk ülkeye ve teokratik rejime reform çağrısı yaparken, son protestolar bir beka sorununa dönüştü. Sıklıkla tekrarlandığı gibi, protestolar sadece başörtüsü kurallarının gevşetilmesi veya Mahsa Amini'nin ölümünün bağımsız bir şekilde soruşturulmasını talep etmekle ilgili değil. "Kahrolsun İslam Cumhuriyeti" "İslam Cumhuriyeti Gitmeli" gibi sloganlar İran'ın dört bir yanından duyuluyor. Teokratik rejimin bir bütün olarak hayatta kalması tehlikede ve protestoların muazzam şiddeti, onun düşüşünün insanların gündeminde üst sıralarda yer aldığını ve bu düşüşü kadın hakları temelinde gerçekleştirmenin gerekli olduğunu gösterdi (Khalaji, 2022).

İkincisi, protestolar demografik olarak pek sınıflandırılmıyor. Farklı yaşlardan ve farklı sosyal gruplardan insanların, toplumun farklı kesimleri arasında geniş bir dayanışma ve protestolar için geniş bir destek tabanının sinyallerini vererek harekete geçtiği görülebilir. Buna ekonomik şikayetlerle ilgili daha önceki protestolarda sokaklara dökülmeyecek olan daha zengin kesimler de dahildir. Dahası, bu protesto büyük ölçüde genç İranlılar tarafından yürütülüyor ve bunların çoğu mevcut rejim dışında herhangi bir rejim altında yaşamamış. Ayrıca farklı etnik gruplar sokaklarda saf tutuyor ve üniversite öğrencilerine işçi ve sendikalar da katılıyor (Fahs, 2022). Özellikle ikinci grup, onu hatırlatan büyük bir sembolik güce sahiptir. Bir zamanlar 1979'da Şah'ın devrilmesine yardımcı olan kolektif işçi eylemleri. Petrol rafinerilerinde rejime ekonomik ve sembolik olarak gerçek bir meydan okuma oluşturan işçilerin grevi dikkate değerdir (Dehghani, 2019).

Toparlanma geniş bir toplumsal taban tarafından desteklense de bu harekette kadınların oynadığı rol dikkat çekicidir. Başından beri kadınlar, protesto kitlelerinin en ön saflarında yürüyen ve rejime çağrılarında en yüksek sesle protestolara öncülük ediyor. Özellikle lise ve üniversitelerde, bu protestoların alevlenmesinde ve sürdürülmesinde kadınların oynadığı hayati rol kolaylıkla gözlemlenebilir (Gheytañchi, 2022). Protestolar, teokratik rejimin düşmesini talep eden devrimci doğalarının yanı sıra, kadın düşmanı bir rejim tarafından kadınlara yönelik yapısal baskıyı kınayan feminist niteliktedir.

Üçüncüsü, protestolar kesişimseldir ve çeşitli düzeylerde ayrımcılığa karşıdır. Özellikle Kürtler ve Kürt sorunu protestoların merkez üssüne taşındı. Mahsa Amini, Sünni bir kadın olmasının yanı sıra İran'da yaşayan Kürtlerin %10'luk kısmından biriydi ve Kürtçe ilk adı Jina olarak anılırdı. Saqez'de cenazesinin olduğu gün başlayan protestolar kısa sürede tüm İran'a yayıldı (Fahs, 2022). Protestocuların seslendirdiği "kadın, yaşam, özgürlük" sloganı, bir zamanlar Kürt bağımsızlık hareketinden kaynaklanmış ve protestolarda özellikle Feminizm ve Kürt kimliğinin merkeziliğini bir kez daha vurgulamıştır (Piller, 2022). Muhtemelen, İran rejiminin Kürt bölgesindeki protestoları bastırmak için özellikle sert davranmasının nedeni de bu. komşu Irak'ta da Kürt evlerinin bombalanması. Dolayısıyla Mahsa Amini'nin ölümü, Kürt karşıtı ayrımcılığın, kadınlara yönelik baskının ve Şii rejimin Sünnilere

yönelik kötü muamelesinin bir sembolü haline geldi ve hepsi birlikte hareketin kesişimselliğini vurguladı (Sahebi, 2022).

Dördüncüsü, protestolar dünya çapında dayanışmayı ateşledi. Yeşil Hareket gibi daha önceki protestolar yurtdışında yalnızca ara sıra mitingler başlatırken, artık birçok şehirde gösterilere tanık olunabiliyor (Fahs, 2022). Sosyal medyanın etkisi de dikkat çekicidir. Şu anda Instagram veya Twitter gibi platformları kim kullanırsa kullansın, İran'daki durumla ilgili paylaşılan video, resim ve metinleri, rejim tarafından kurulan güçlü internet kontrolünden geçtiği düşünülürse, zorlukla aşabiliyor. Özellikle İran diasporası her zamankinden daha fazla ağa bağlı durumda ve yurt dışından gelen protestoları körüklüyor (Salehi, 2022). Ancak, sosyal medya alanı, protestoları yalnızca destekleyebilir, yerini alamaz. Sonuçta bu, İran'daki mevcut protestoların ülkenin daha önce yaşadıklarından ne kadar farklı olduğunu gösteriyor. Eski protestolar pek karşılaştırmalı bir değer sağlamadığından, hareketi yakından gözlemlemek ve analiz etmek çok daha önemlidir.

Protestoların kullandıkları dil ve sloganlar, eylemi yapanların duyarlılığındaki baramotredir. Aynı zamanda eylemi yapanların bilincini ve ortak duygusunun sözsöz sembolüdür. Geçmişteki protestolarda; "Otokrasiye ölüm, tekelcilere ölüm" ve hatta "Hamaney'e ölüm", "oyum nerede?", "Tanrı büyüktür!", "Hamaney istifa et! Adam öldürülüyor ve lider öldürenleri destekliyor!" sloganları atılarak, İran yönetiminin aldığı kararlara karşı duruş sergilenmiştir (MEE, 2019). Amini olayının ardından gelişen bugünün protestolarında ise; "kadın, yaşam, özgürlük!", "çok yaşa özgürlük" "Masha Amini", "İslam Cumhuriyeti sen katilsin", "İslami rejim gitmeli", "direniş hayattır", "kız kardeşimi öldürenleri bitireceğim" gibi kadın temelli fakat kadının özgürlüğü üzerinden gelecek birliği temsil eden sloganlar kullanıldı. Bu sloganların sağladığı birlik, kadınlarla; erkeklerin, işçilerin hatta çocukların biraradalığının temsildir. Öyle ki, bugünkü protestoları, geçmiştekilerden; kadınlarla birlikte, toplumun kadın olmayan diğer kesiminin ve bu kesimin içerisinde çeşitli yaşlardan, milletlerden, mesleklerden ve cinsiyetten grupların yer almış olması ayırır (Pirooz, 2022; Pooyandeh, 2022; Canetti, 2022).

Kadınların öncülüğünde gelişen bu ayaklanmanın en çarpıcı boyutlarından biri, örtünmenin yasal olarak zorunlu kılındığı ve ihlalinin cezai yaptırıma bağlandığı bir siyasal düzende, kadınların rejimin doğrudan denetimi altındaki kamusal mekânlarda-sokaklarda ve caddelerde-başörtülerini çıkararak yakmalarınıdır. Bu eylem, yalnızca bireysel bir protesto biçimi değil; devletin cinsiyet rejimini kamusal alanda görünür ve kolektif biçimde reddeden, simgesel olduğu kadar politik bir meydan okuma niteliği taşımaktadır. Benzer şekilde, İranlı kadınların protestolara başörtüsüz katılımı, ülke tarihinde nadir görülen ölçekte kitleselleşmiş bir direniş pratiği olarak öne çıkmaktadır. Bu eylemler aracılığıyla kadınlar, İslam Cumhuriyeti'nin otoriter ve cinsiyetçi yapısını kamusal alanda sarsmış; feminist mücadelenin sınırlarını yeni bir aşamaya taşımıştır (Pooyandeh, 2022). Bu ayaklanmanın ortaya koyduğu bir diğer temel gerçeklik ise, İranlı kadınların küresel ölçekte cesaret, direniş ve kolektif eylem açısından güçlü bir örnek teşkil etmeleridir. Devlet şiddetini ölümcül boyutlarda uygulamaktan çekinmeyen bir rejimin çok katmanlı baskı aygıtlarına karşı, kimi zaman bireysel bedenleriyle, kimi zaman ise kitlesel dayanışma içinde direnen İranlı kadınlar, özgürlük mücadelesinin coğrafi ya da kültürel olarak Batı'ya özgü olmadığını somut biçimde göstermektedir. Bu yönüyle İranlı kadınların mücadelesi, yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, küresel feminist tarih yazımı açısından da dönüştürücü bir nitelik taşımakta; özgürlük, eşitlik ve insan onuru taleplerinin evrenselliğini yeniden teyit etmektedir (Sahebi, 2022).

Bu farklılaşmalar, İran'daki güncel protesto dalgasının yalnızca önceki hareketlerin bir devamı değil, aynı zamanda feminist birikimin ulaştığı yeni bir aşamanın ifadesi olduğunu göstermektedir. Önceki protestolarda talepler çoğunlukla sistem içi reformlarla sınırlı kalırken, güncel hareketin doğrudan rejimin ideolojik ve kurumsal temellerini hedef alması, toplumsal muhalefetin niteliğinde köklü bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu dönüşüm, özellikle kadınların öncülüğünde şekillenen eylem repertuarı ve söylemsel çerçeve aracılığıyla görünür hâle gelmektedir (Khalaji, 2022; Gheythanchi, 2022).

Bu minvalde feminist birikim, protestoların hem kapsayıcılığını hem de radikalliğini açıklayan temel analitik araç olarak öne çıkmaktadır. Farklı sınıflar, etnik kimlikler ve kuşaklar arasında kurulan geniş dayanışma ağları, feminist mücadelenin yalnızca cinsiyet temelli bir hak arayışı olmadığını; aksine daha geniş bir toplumsal adalet perspektifiyle kesiştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Kürt kimliği, mezhepsel farklılıklar ve ekonomik eşitsizliklerle kurulan bu kesişimsel bağlar, hareketin toplumsal tabanını derinleştirmekte ve siyasal etkisini artırmaktadır (Fahs, 2022; Piller, 2022).

Aynı zamanda, protestoların küresel ölçekte yankı bulması ve dijital ağlar üzerinden yayılması, feminist birikimin ulusötesi bir boyut kazandığını göstermektedir. İran diasporasının ve uluslararası kamuoyunun artan desteği, hareketin yalnızca yerel bir direniş değil, küresel bir adalet talebinin parçası olarak konumlanmasına katkı sağlamaktadır (Salehi, 2022). Ancak bu destek, hareketin temel dinamiklerinin ülke içindeki tarihsel ve toplumsal birikime dayandığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Görülmektedir ki, İran'daki güncel protestolar, geçmiş hareketlerle belirli benzerlikler taşısa da, feminist birikimin etkisiyle niteliksel olarak farklılaşan, daha kapsayıcı, daha radikal ve daha derinlikli bir toplumsal dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu durum, çalışmanın temel yaklaşımıyla uyumlu biçimde, protestoların yalnızca anlık siyasal gelişmeler olarak değil, uzun erimli ve birikimsel bir dönüşümün parçası olarak analiz edilmesini gerekli kılmaktadır.

9. SONUÇ

2022 yılında İran'da Mahsa Amini'nin ölümü sonrasında ortaya çıkan protestolar, yüzeysel bir toplumsal patlama ya da rejime karşı gelişen tepkisel bir hareket olarak okunmaya müsaittir. Ancak bu çalışma, söz konusu protestoların yalnızca güncel siyasal koşulların ürünü olarak değerlendirilmesinin analitik açıdan yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. İran protestoları, bu makalede geliştirilen feminist birikim perspektifi çerçevesinde ele alındığında, tarihsel süreklilik taşıyan, katmanlı ve çok boyutlu bir toplumsal mücadelenin görünür hâle gelmiş bir tezahürü olarak anlam kazanmaktadır.

Feminist birikim kavramı, İran'da kadınların kamusal alana katılımı, beden politikaları ve siyasal itaat mekanizmaları karşısında yüzyılı aşkın süredir sürdürdükleri direniş pratiklerinin zamansal ve toplumsal bir toplamı olarak değerlendirilmelidir. Babi hareketinden Anayasal Devrim'e, Pehlevi döneminden İslam Cumhuriyeti'ne uzanan tarihsel çizgi, kadınların her siyasal rejimde farklı biçimlerde baskıya maruz kaldığını, ancak aynı zamanda bu baskı biçimlerine karşı sürekli yeniden üretilen bir muhalefet geliştirdiğini göstermektedir. Bu süreklilik, 2022 protestolarını kopuk ve istisnai bir olay olmaktan çıkararak, tarihsel olarak birikmiş feminist direnişin güncel bir dışavurumu hâline getirmektedir.

Bu minvalde çalışma, İran protestolarının bir "feminist devrim" olarak tanımlanmasının kavramsal açıdan sorunlu olduğunu savunmaktadır. Devrim kavramı, çoğu zaman iktidar yapısında ani ve köklü bir dönüşümü ima ederken; İran örneğinde gözlemlenen süreç, siyasal iktidarın kısa vadede dönüşmesinden ziyade, toplumsal bilinç, beden algısı ve kamusal alanın yeniden tanımlanmasına yönelik uzun erimli bir mücadeleyi işaret etmektedir. Feminist birikim perspektifi, bu nedenle, protestoların başarısını yalnızca rejim değişimi ölçütüyle değil, toplumsal normların aşınması, korku eşliğinin kırılması ve kadınların özneleşme süreçleri üzerinden değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı, bu birikimin sembolik ve söylemsel yoğunlaşma noktası olarak öne çıkmaktadır. Slogan, yalnızca kadın haklarına ilişkin bir talebi değil; yaşamın siyasal denetimden kurtarılmasını ve özgürlüğün cinsiyetlendirilmiş yapılarla birlikte yeniden düşünülmesini ifade etmektedir. Aynı zamanda sloganın Kürtçe kökeni, İran'daki feminist mücadelenin etnik kimlik, sınıfsal eşitsizlikler ve siyasal baskı biçimleriyle kesiştiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, feminist birikimin homojen bir kadın deneyimine değil, kesişimsel ve çoğul bir direniş alanına dayandığını göstermektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, İran'daki kadın merkezli protestoların liderlikten bağımsız, yatay ve sembolik direniş biçimleriyle şekillendiğini göstermektedir. Bu özellik, klasik devrim modellerinden ziyade yeni toplumsal hareketler literatürüyle uyumlu bir yapı sergilemektedir. Feminist birikim, bu noktada, örgütsel süreklilikten çok hafıza, deneyim ve ortak mağduriyetler üzerinden taşınan bir direniş formu olarak işlev görmektedir. Protestoların bastırılması, bu birikimi ortadan kaldırmamakta; aksine, onu toplumsal hafızada daha derin ve kalıcı hâle getirmektedir.

İran'da geçen yıllar boyunca, özellikle başörtüsü yasasıyla ilgili olarak, hükümetin kadınların yaşamları üzerindeki kontrolü sıkılaştırmıştır. Ahlak polisinin kanunu şiddetle uyguladığı viral videolar, bir öfke ve başkaldırı dalgasının oluşmasını tetiklemiştir. Amini'nin ölümü ise bu başkaldırıların kitlelere yayılmasının ana noktası olmuştur.

Başından beri kadınlar bu protestoların gidişatını belirlemiş ve öfkelerini hükümete yansıtmanın yenilikçi yollarını bulmuşlardır. Erkekler bu harekete çok sayıda katılsa da, bunu Amini adına ve her zamankinden daha fazla feminist söylemi benimseyerek yapmışlardır. Böylelikle kadınların

örgütlenmesi ve öfkesi çok daha geniş bir demokrasi yanlısı ayaklanmanın zeminini hazırlamıştır. Bu büyük bir umut olduğu kadar aynı zamanda büyük bir endişe anı da olmuştur. Kadınların protesto hareketlerine ön saflardaki yaygın katılımı onları genellikle daha etkili kılsa da, benzer seviyede riskleri de önemli ölçüde arttırmaktadır. **İran** rejimi bugünün protestocularını yenerse, bunu daha da derin bir ataerkil tepki takip edebilir ve süreç potansiyel olarak İranlı kadınların haklarını ve siyasi özgürlüklerini onlarca yıl geciktirebilme gibi bir negatif ihtimali de barındırmaktadır. Ancak, yapılan eylem sonuçtan bağımsız kendi başına bir yeni nesil eylem biçimini ve İranlı kadınların feminist birikimini yaşattığından bir zafer olarak görülmeye değerdir. Kadınlar uzun süredir İran'da değişimin ajanı olmuşlardır. 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kadınların yüksek katılımı, Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'yi göreve getirmiş ve bir reform çağına başlamasına yardımcı olmuştur. Kadınlar, devlet destekli seçim hilelerine karşı 2009 Yeşil Hareketi'nde son derece görünür roller üstlenerek ön saflardaki aktivistlerin çoğunluğunu değilse de önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır. Kadınlar, protestolar sırasında çocuklarını kaybeden ya da tutuklandıklarını gören kadınlar için Yastaki Anneler ve Barış İçin Anneler gibi hareketi sokaklarda tutmak için çeşitli girişimler geliştirmiş ve sevdiklerini adalet talep etmeye ve serbest bırakılmaya teşvik etmişlerdir.

Ancak bugünkü ayaklanmada kadın haklarının merkezi olması, onu İran'daki daha önceki kadın siyasi seferberlik örneklerinden farklı ve geniş Orta Doğu'daki son kitle hareketleri arasında benzersiz kılmaktadır. **2010-11'deki Arap Baharı'ndan** Sudan'ın 2019 devrimine kadar, bölgedeki protestolar genellikle genç erkeklerin ölümlerinin ardından patlak vermiştir. Bu, bölgenin yakın tarihinde ilk kez, genç bir kadının ve bir etnik azınlık grubundan birinin ölümüyle ülke çapında bir ayaklanmanın fitilini ateşlemiştir. Amini'nin adına düzenlenen protesto dalgası, rejim tarafından uygulanan baskının cinsiyetçi doğasının altını çizerken, İran'daki siyasi değişimin merkezinde yer alan kadınların siyasi gücü ve failliğine yönelik geniş tabanlı desteği ifade edebilmiş ve Kürt kimliği çok ırklı dayanışmaya çağrı yapabilmiştir.

Toplumsal cinsiyeti içeren protesto hareketleri, rejim elitlerinin sadakatini kırmakta, reformcuları güçlendirmekte ve bir çatışma yoğunlaşırken radikalleri kenara itmekte genellikle daha iyidir. Dünya çapında, kadınların önderlik ettiği hareketler de -özellikle işbirliği yapmama taktiklerinde- kadınları dışlayan hareketlerden daha yenilikçi olma eğilimindedir. İran'da bazı protesto taktikleri benzersiz bir şekilde cinsiyete dayalıdır. Ek olarak, kısmen kapsayıcı protestoların şiddetsiz kalma olasılığı daha yüksek olduğundan, kadınların belirgin bir şekilde katıldığı kampanyalar baskı karşısında daha dayanıklıdır. Kadın protestoculara yönelik devlet şiddeti geri tepebilir; çünkü, kadınlara ve çocuklara saldırmak genellikle gayri meşru ve hükümetin zayıflığının bir işareti olarak görülme ihtimalini barındırır.

Tarihsel olarak, çok sayıda kadının öne çıktığı hareketlerin, erkek egemen olanlara göre demokratik atılımlara yol açma olasılığı daha yüksektir. Sonuç olarak, bu tür hareketler otoriter rejimler için riskleri arttırmaktadır. Yenildiklerinde, genellikle yoğun bir ataerkil tepki gelir ve kadın hakları hareketin başlamasından önceki seviyelere geri çekilir.

İran zaten kadınların ifade özgürlüğünü ve bedensel özerkliğini, hareket özgürlükleri, kişisel ve mesleki fırsatları ve kendi kaderini tayin hakları üzerinde aşağı yönde etkileri olan şekillerde kısıtlamaktadır. Bu, önemli ekonomik ve siyasi sonuçları olan yasal cinsiyet ayrımcılığıyla kesişmektedir. İran'daki hareketin başarılı olup olmayacağını veya iktidardaki rejimin galip gelip gelmeyeceğini keskin tahminlerle yorumlamak zordur. Ancak, bazı değişiklikler artık kaçınılmaz görünmektedir. Rejimin yenilmezliği ve kadınların siyasetten dışlanması duygusu paramparça edildi. Ancak ataerkil politikalara ve değerlere karşı mücadele ne olursa olsun muhtemelen devam edecek gibi gözükmektedir. Belki protestolar rejimin çökmesine yol açmasa da, mevcut "Kadın, yaşam, özgürlük!" çağrısı ve birlikteliği, sosyal ve politik manzarayı çoktan değiştirmiş olabilir. Kız öğrenciler, petrol işçileri ve Kürt milliyetçileri gibi çok çeşitli unsurlar arasında ittifaklar ortaya çıkabildi. Dahası, hareketin talepleri tüm dünyada yankı bulmayı başarmıştır.

İleriye dönük olarak, eylem örgütsel engelleri aşmak ve İran hükümeti tarafından dayatılan bilgi karartmasını aşmak zorunda kalabilir. Uluslararası aktörler, protestoculara İnternet'e erişmenin alternatif yollarını sunarak, birbirleriyle ve dünyanın geri kalanıyla iletişim kurmak için hükümetin kapanmasını atlatmalarını sağlayarak yardımcı olabilir. Ancak böyle bir yardım olmasa bile, İran'ın

medya karartmasından kurtulmayı başaran videolar ve fotoğraflar, kadınların ataerkil otoriter siyaset altında bile -belki de özellikle- nasıl güçlü birer değişim aracı olarak hareket edebildiğini gösterebilmiştir.

İran halkı, artık reformist söylem veya eylemler istememektedir. Bu yüzden mevcut eylemi devrimci kimliği ile nitelendirmekteler. Bu yüzden, halk bu sefer sadece devrime değil devrimden sonra ne istediğine de odaklanmalı ve hatta devrim sonrası için kontrolü kendi elinde tutabilmeyi başarabilmelidir.

İran rejimi iktidarından bu yana, yeni bir kuşağın oluşumuna tanıklık etmektedir. Bu kuşak farkı ise rejimin otoritesini sarsabilecek güce sahipken, aynı zamanda toplumun uç kesimleri arasında bağlantı oluşturarak onları bir araya getirebilme gücünün olduğunu da gösterebilmiştir.

Yukarıdan gelen baskının kuvveti, aşağıdan gelecek karşı ivmenin gücünü belirler. Peki, bugün tüm otoriter yönetimler aynı karşı ivmeyle yüz yüze kalabildiler mi veya kalacaklar mı? Kalsalar bile bu ivmenin merkezi çıkış noktası kadın/feminist görüş temelinde olmadığı sürece yeni ve devrimci bir eylem sonucunu doğurabilir mi? soruları başka bir araştırmanın konusu olabilir. Gelecek çalışmalar açısından, İran'daki feminist birikimin dijital alanlardaki yeniden üretimi, diaspora hareketleriyle ilişkisi ve erkek katılımının dönüşümü gibi konuların daha derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı analizler yoluyla, kadın öncülüğündeki protesto hareketlerinin farklı otoriter rejimlerde nasıl benzerlikler ve farklılıklar gösterdiği araştırılabilir. Bu tür çalışmalar, yalnızca İran örneğini değil, küresel ölçekte toplumsal hareketler ve feminist siyaset literatürünü de zenginleştirecek potansiyele sahiptir.

Bu çalışma bulguları ışığında, İran'daki protestoların uzun vadeli etkileri, yalnızca kısa vadeli siyasal sonuçlar üzerinden değil, çok katmanlı toplumsal dönüşüm dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda üç temel olası senaryo öne çıkmaktadır. İlk olarak, rejimin baskı kapasitesini sürdürdüğü ancak toplumsal düzeyde normatif çözülmenin derinleştiği bir "kontrollü istikrar" senaryosu söz konusu olabilir. Bu durumda, özellikle kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve zorunlu örtünme gibi uygulamalara yönelik fiilî itaatsizlik pratikleri artarak devam edebilir ve bu süreç, siyasal değişim olmaksızın toplumsal dönüşümün ilerlemesine zemin hazırlayabilir. İkinci olarak, ekonomik kriz, kuşaklar arası değer farklılaşması ve savaş koşullarının yarattığı yıpranma etkisiyle daha geniş toplumsal kesimlerin harekete eklemlendiği ve kademeli reform baskısının arttığı bir "yumuşak dönüşüm" süreci gündeme gelebilir. Üçüncü ve daha düşük olasılıklı senaryo ise, mevcut baskı mekanizmalarının sürdürülemez hâle gelmesiyle daha kapsamlı ve kırılmalı bir siyasal dönüşümün ortaya çıkmasıdır. Bununla birlikte, hangi senaryo gerçekleşirse gerçekleşsin, çalışmanın ortaya koyduğu üzere feminist birikimin toplumsal hafıza, söylem ve gündelik direniş pratikleri aracılığıyla varlığını sürdüreceği ve İran'daki dönüşüm dinamiklerinin merkezinde yer almaya devam edeceği değerlendirilmektedir.

Gelecek araştırmalar açısından ise, İran örneği özelinde, özellikle üç alanın derinleştirilmesi önem arz etmektedir. İlk olarak, savaş ve kriz koşullarında feminist hareketlerin dönüşümünü inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar, toplumsal hareketler literatürüne önemli katkılar sunabilir. İkinci olarak, dijital iletişim araçları, sansür mekanizmaları ve çevrimiçi direniş pratikleri arasındaki ilişki, feminist birikimin yeni üretim biçimlerini anlamak açısından kritik bir araştırma gündemi oluşturmaktadır. Üçüncü olarak ise, İran'daki hareketin etnik kimlikler, sınıfsal konumlar ve kuşaklar arası farklılıklar üzerinden nasıl çeşitlendiğini ortaya koyan kişisimsel analizler, mevcut literatürdeki boşlukları doldurma potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda, İran'daki protestolar yalnızca ülke içi bir siyasal gelişme olarak değil, otoriter rejimlerde toplumsal dönüşümün dinamiklerini anlamak açısından daha geniş bir karşılaştırmalı perspektifle ele alınmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Afary, J. (1996). The Iranian Constitutional Revolution of 1906-11: Grassroots Democracy, Social Democracy, and The Origins of Feminism, *PhillPaper*, 1(3), 327-346.

Afary, J. (2014). *Sexual Politics in Modern Iran*. Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815249>

- Afary, J. (2022). From Bedrooms to Streets: The Rise of a New Generation of Independent Iranian Women,” *Freedom of Thought Journal*, 11, 1-28.
- Afary, J., and FauST, J. (2021). *Iranian Romance in the Digital Age: From Arranged Marriage to White Marriage*. London: Bloomsbury Press.
- Alhomayed, T. (2022). İran Konusunda Bir B Planı Yok, *Independent Türkçe*, Erişim tarihi: 15.11.2022, <https://www.indyturk.com/node/552941/d%C3%BCnyadan-sesler/i%CC%87ran-konusunda-bir-b-plan%C4%B1-yok>
- Baker, N., Quince, A., and Vision, R. (2022). Iranian Women are Fighting for Their Rights. They've Had to Fight for Them for Generations, ABCNews, Erişim tarihi: 15.11.2022, <https://www.abc.net.au/news/2022-11-16/why-are-iranian-women-protesting-history/101623592>
- Basnews (2023). IHR: İran'da ölen gösterici sayısı 481'e yükseldi, Erişim tarihi: 10.01.2023, <https://www.basnews.com/tr/babat/790440>
- Canetti, T. (2022). An Awakening moment: Why Iranian Men are Supporting The 'Women, Life, Freedom' Protests, *SBSNews*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <https://www.sbs.com.au/news/article/an-awakening-moment-why-iranian-men-are-supporting-the-women-life-freedom-protests/z9xt9txsj>
- CNN Special Report (2022). How Iran's Security Forces Use Rape to Quell Protests, Erişim tarihi: 18.11.2022, <https://edition.cnn.com/interactive/2022/11/middleeast/iran-protests-sexual-assault/index.html>
- Coville, T. (2011). Green Movement in Iran, *Revue Internationale et Strategique*, 83, 18-28.
- Dayerizadeh, R. (2017). Iranian Women and Their Strategic Role During the Green Movement, in Vanden, H., Funke, P., & Prevost, G. (Eds.). *The New Global Politics: Global Social Movements in the Twenty-First Century*, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315522296>
- Demir, A. (2017). Halkın Fedaileri: Yaşayabilmek İçin Saldırmak, *Abstrakt*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <http://www.abstraktdergi.net/halkin-fedaileri-yasayabilmek-icin-saldirmak/>
- Ebadi, S. and Noy, O. (2022). “Democracy in Iran will Arrive Through Women”, *Futuress*, Erişim tarihi: 02.12.2022, <https://futuress.org/stories/democracy-in-iran/>
- Fahs, M. (2022). İran...Rejim, Devrim ve Kadın, *Independent Türkçe*, Erişim tarihi: 13.11.2022, <https://www.indyturk.com/node/556146/d%C3%BCnyadan-sesler/i%CC%87ran-rejim-devrim-ve-kad%C4%B1n>
- Finnemore, M., And Sikkink, K. (1998). International Norm Dynamics And Political Change. *International Organization*, 52(4), 887-917.
- Gheytanchi, E. (2022). Women Led Protest in Iran Evolve: Regime Controlled Industries are the Next Targets, *Wilson Center*, Erişim tarihi: 18.11.2022, <https://www.wilsoncenter.org/article/women-led-protests-iran-evolve-regime-controlled-industries-are-next-targets>
- Hattam, N. (2017). Why Iranian women are wearing white on Wednesdays?, *BBC News*, Erişim tarihi: 16.11.2022, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40218711>
- Hernroth-Rothstein, A. (2018). The Girl of Revolution Street, Waving Their Veils, *National Review*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <https://www.nationalreview.com/2018/03/the-girls-of-revolution-street-waving-their-veils/>
- Hooman, N. (2022). The Protests in Iran are Part of a Long History of Women's Resistance, *The Conversation*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <https://theconversation.com/the-protests-in-iran-are-part-of-a-long-history-of-womens-resistance-191551>
- Issawi, D. and Bansinant, B. (2022). What to Know About The Protests in Iran, *The Cut*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <https://www.thecut.com/2022/12/women-across-iran-are-protesting-the-morality-police.html>

- İşimtekin, S. (2017). Karanlığa ve Geceye Takıtlı Bir Şair: Forugh Farrokhzad, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, 31, 25-58.
- Jafari, S. (2018). Love in the shadows: The Iranians Who Risk Punishment for Their ‘White Wedding’, *Middle East Eye*, Erişim tarihi: 16.11.2022, <https://www.middleeasteye.net/news/love-shadows-iranians-who-risk-punishment-their-white-wedding>
- Kanadıkırık, H. (2019). Gelenek ve Gelenek İcadı Arasında: İran Siyasal Kültüründe Humeyni Rejiminin Yeri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 142-154.
- Kazemi, F. and Eschraghi, A. (2016). The Babil Movement, *Oxford Bibliographies*, Erişim tarihi: 16.11.2022, [https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0227.xml#:~:text=The%20Babi%20movement%2C%20or%20Babism,Bab%20\(Arabic%3A%20Gate\).](https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0227.xml#:~:text=The%20Babi%20movement%2C%20or%20Babism,Bab%20(Arabic%3A%20Gate).)
- Khalaji, M. (2022). How Iran’s Protests Differ from Past Movements, *The Washington Institute*, Erişim tarihi: 15.12.2022, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-irans-protests-differ-past-movements>
- Kılıç, D. (2022). VPN Nedir, Nasıl Çalışır? İranlı Gençler Hükümetin İnternet Sansürüyle Nasıl Mücadele Ediyor?, *Euronews*, Erişim tarihi: 03.12.2022, <https://tr.euronews.com/next/2022/11/07/iranda-vpn-kullanimi-gencler-hukumetin-sansuruyle-nasil-mucadele-ediyor>
- Kovar, N. (2022). 8 Mart 1979: Tahran’da Yüz Bini Aşkın Kadın Örtünme Zorunluluğuna Karşı Sokakları Zapt Etti, *Çatlakzemin*, Erişim tarihi: 12.11.2022, <https://catlakzemin.com/8-mart-1979-tahranda-yuz-bini-askin-kadin-ortunme-zorunluluguna-karsi-sokaklari-zapt-etti/>
- Kurtuluş, R. (2005). Muhammed Rıza Şah Pehlevî, *İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 16.11.2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-riza-sah-pehlevi>
- Mehdi, Z., S. (2022). Iran’s Raisi Says Protesters ‘Will be Heard’ Amid Unrest, *AA*, Erişim tarihi: 14.11.2022, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-s-raisi-says-protesters-will-be-heard-amid-unrest/2757906>
- Middle East Eye (MEE). (2019). İran’ın 1999 Öğrenci Protestolar: Tahran’ı Sallayan Sıcak Yaz, Erişim tarihi: 15.11.2022, <https://www.middleeasteye.net/big-story/irans-1999-student-protests-hot-summer-shook-tehran>
- Mitev, V. (2022). Influence of the Second Wave of Feminism on The Iranian Novel Savushun, *Analyze Journal of Gender and Feminist Studies*, 17(31),19-27.
- Moghadam, V. M. (2003). *Modernizing women: Gender and social change in the Middle East*. Lynne Rienner Publishers.
- New York Times (2009). Talk to the Newsroom: Iran, Erişim tarihi: 16.11.2022, <https://www.nytimes.com/2009/06/29/business/media/29askthetimes.html>
- Piller, I. (2022). “Women, Life, Freedom”- The Slogan Swimming Against the Global Tide, *Language*, Erişim tarihi: 05.12.2022, <https://www.languageonthemove.com/women-life-freedom-the-slogan-swimming-against-the-global-tide/>
- Pirooz, S. (2022). İran: Kadın Mücadelesi Açısından Bir Dönüm Noktası, *Evrensel.net*, Erişim tarihi: 10.12.2022, <https://www.evrensel.net/haber/470586/iran-kadin-mucadelesi-acisindan-bir-donum-noktasi>
- Piruz, S. ve Roodi, M. (2022). İran’da Bir Katliamın Özeti: Sistan, Beluçistan, *Evrensel*, Erişim tarihi: 13.12.2022, <https://www.evrensel.net/haber/471751/iranda-bir-katliamin-ozeti-sistan-belucistan>

- Pooyandeh, E. (2022). *Iran's Protest Movement is a Feminist Uprising*, *JURIST*, Erişim tarihi: 13.11.2022, <https://www.jurist.org/commentary/2022/10/elaheh-pooyandeh-iran-feminist-movement/>
- Rahbari, L. (2019). Pushing Gender to its Limits: Iranian Women Bodybuilders on Instagram, *Journal of Gender Studies*, 28(5), 591-602.
- Reuters (2022). Iranians Mark 'Bloody Friday' As Thousands Protest in Southeast Flashpoint, *EGYPT Independent*, Erişim tarihi: 13.11.2022, <https://egyptindependent.com/iranians-mark-bloody-friday-as-thousands-protest-in-southeast-flashpoint/>
- Robinson, K. (2022). Do Iran's Women Protesters Have the Power to Topple the Regime?, CFR, Erişim tarihi: 15.11.2022, <https://www.cfr.org/in-brief/do-irans-women-protesters-have-power-topple-regime>
- Rowbotham, S. (2015). *Women, Resistance And Revolution: A History Of Women And Revolution In The Modern World*. Verso.
- Sahabi, G. (2022). Feminizm İran'da Tarih Yazıyor, *Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*, Erişim tarihi: 13.11.2022, <https://tr.boell.org/tr/2022/11/04/feminizm-iranda-tarih-yaziyor>
- Salehi, N. (2022). Not 'Powerless Victims': How Young Iranian Women Have Long Led a Quiet Revolution, *The Conversation*, Erişim tarihi: 07.12.2022, <https://theconversation.com/not-powerless-victims-how-young-iranian-women-have-long-led-a-quiet-revolution-192188>
- Sameh, Z., C. (2022). Reflections on "In Her Name": The Meaning of Iran's Uprising, *International Viewpoint*, Erişim tarihi: 13.11.2022, <https://internationalviewpoint.org/spip.php?article7856>
- Sinaee, M. (2022). In Iran, Raisi Orders Strict Enforcement on Hijab Amid Repression, *Iran International*, Erişim tarihi: 17.11.2022, <https://www.iranintl.com/en/202207065340>
- Scott, J. C. (1985). *Weapons Of The Weak: Everyday Forms Of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Sweeney, L. and Khadem,, N. (2022). Iran's Women Want a Revolution, and This Time The Protest is Driven by a Globally Connected Movement, *ABC News*, Erişim tarihi: 14.11.2022, <https://www.abc.net.au/news/2022-11-19/iran-women-what-makes-this-revolution-different/101563538>
- Şarkul Avsat, (2022). İran Protestoları: Zahidan'daki Kanlı Cuma'da Ne oldu?, Erişim tarihi: 13.12.2022, <https://turkish.aawsat.com/home/article/3917591/i%CC%87ran-protestolar%C4%B1-zahidan%E2%80%99daki-%E2%80%98kanl%C4%B1-cuma%E2%80%99da-ne-oldu>
- Tandoğan, Ş., M. (2021). Yeni Paradigma Bağlamında Ortadoğu'daki Toplumsal Hareketlerin İncelenmesi: Mısır ve İran Örnekleri, *Mülkiye Dergisi*, 45(3), 587-616.
- The Feminist School (2016). Video Report of Consensus Meeting on Women's Demands, Erişim tarihi: 19.11.2022, <https://www.feministschool.com/spip.php?article7316>
- Tohidi, N. (2017). The Women's Movement and Feminism in Iran: A Glocal Perspective, *Sur-International Journal and Human Rights*, 13(24), 75-89.
- Ubeydi, C. (2022). İran Rejimi ve Acı Gerçeğin Göz Ardı Edilmesi, *Independent Türkçe*, Erişim tarihi: 03.12.2022, <https://www.indyturk.com/node/557171/d%C3%BCnyadan-sesler/i%CC%87ran-rejimi-ve-ac%C4%B1-ger%C3%A7e%C4%9Fin-g%C3%B6z-ard%C4%B1-edilmesi>
- Uddin, H.,R. (2021). New 'White Marriage' Trend Takes Over Iran: Definition, Reactions, And Islamic Perspective, *Siasat*, Erişim tarihi: 16.11.2022, <https://blog.siasat.pk/white-marriage-iran/>
- United Nations (UN). (2021). Iran: Repeal "Crippling" New Anti-Abortion Law-UN Experts, Erişim tarihi: 17.11.2022, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/01/iran-repeal-crippling-new-anti-abortion-law-un-experts>

Research Article

Taş, Saç, Makas: İran’da Yeni Bir Devrim Sembolü ‘Masha Amini’

Rock, Hair, Scissors: A New Symbol of Revolution in Iran ‘Masha Amini’

Nur Banu ÇAĞATAY

Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

nurbanucagatay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1272-9363>

Extended Summary

For more than four decades, the Islamic Republic of Iran has imposed extensive political, ideological, and bodily control over women through legal regulations, moral policing, and gendered restrictions in the public sphere. Iranian women, however, have continuously resisted these structures in various forms and intensities. The mass protests that erupted in September 2022 following the death of Mahsa Amini marked a critical turning point in this long-standing struggle. Unlike previous waves of dissent, these protests were distinctly women-centered, symbolically embodied through acts such as removing headscarves in public and explicitly challenging state control over women’s bodies.

This study aims to analyze the 2022 Iranian protests by moving beyond event-centered or short-term political interpretations. Rather than framing the protests as a spontaneous uprising or a failed revolution, the article situates them within a broader historical and feminist context. The central research question asks whether the protests should be conceptualized as a “feminist revolution” or understood as the visible outcome of accumulated feminist resistance shaped over time. By adopting the concept of feminist accumulation, the study emphasizes continuity, memory, and structural transformation rather than abrupt regime change.

The theoretical framework of the study is built upon three main pillars: feminist theory, social movement theory, and the intersectionality approach. Feminist theory provides the conceptual tools to analyze how women’s bodies function as sites of political power and ideological control in Iran. Mandatory veiling, moral policing, and gendered public norms are examined not merely as cultural practices but as state-enforced mechanisms sustaining regime legitimacy. In this context, women’s resistance is interpreted as a challenge to both patriarchal authority and authoritarian governance.

Social movement theory contributes to understanding the organizational and symbolic characteristics of the 2022 protests. The movement lacked a centralized leadership structure and instead relied on horizontal networks, shared slogans, and symbolic actions. This structure aligns more closely with the literature on new social movements than with classical revolutionary models. The protests expanded rapidly through collective identity formation and shared grievances rather than through formal organizational hierarchies.

Intersectionality serves as a crucial analytical tool in this study. The slogan “Woman, Life, Freedom,” originating from Kurdish feminist struggles, illustrates how gender-based resistance in Iran intersects with ethnic identity, class inequality, and political repression. The protests cannot be reduced to a homogenous women’s movement; rather, they represent a plural and layered form of resistance in which multiple axes of oppression converge. This perspective allows the study to capture the complexity of feminist struggle in Iran beyond a single-issue framework.

Methodologically, the study adopts a qualitative research design grounded in an interpretivist paradigm. Given the ongoing nature of the protests and the political constraints on field research in Iran, the study relies on secondary data sources. These include academic publications on Iranian women's movements, historical analyses of different political periods in Iran, and international media reports and human rights documentation related to the 2022 protests. Data are analyzed using historical-discursive analysis, focusing on protest slogans, representations of women's bodies, state discourse, and forms of resistance in the public sphere.

The findings of the study demonstrate that while the 2022 protests did not result in immediate regime change, they significantly disrupted established norms of obedience and visibility in Iranian society. Acts such as unveiling in public spaces, the widespread use of feminist slogans, and the participation of men alongside women indicate a transformation in collective consciousness. These developments suggest that feminist resistance in Iran operates not solely through moments of mass mobilization but also through gradual erosion of normative compliance.

The concept of feminist accumulation is central to interpreting these outcomes. Feminist accumulation refers to the historical layering of resistance practices, memories, and symbolic challenges that persist even when overt protest is suppressed. From early feminist activism during the Constitutional Revolution to contemporary digital and everyday forms of resistance, Iranian women have continuously renegotiated the boundaries of power and visibility. The 2022 protests represent a moment in which this accumulated resistance became highly visible and collectively articulated.

In conclusion, this study argues that interpreting the Iranian protests as a failed or incomplete revolution obscures their deeper significance. The feminist accumulation perspective offers a more comprehensive analytical framework by highlighting continuity, intersectionality, and long-term social transformation. This approach not only enhances understanding of the Iranian case but also contributes to broader discussions on women's movements under authoritarian regimes. By shifting the focus from immediate political outcomes to structural and symbolic change, the study provides a nuanced interpretation of feminist resistance in contemporary Iran.